

Takzvané „sociologické zákony“ Maurice Duvergera: jejich postupné formulování a jejich metodologické aspekty*

MIROSLAV NOVÁK**

CEVRO Institut (School of Political Studies), o.p.s., Praha

The ‘Sociological Laws’ of Maurice Duverger: How They Evolved and Aspects of Methodology

Abstract: The author begins the article by calling attention to Duverger’s methodological principles, which he then draws on to analyse and interpret ‘Duverger’s laws’ concerning the effect electoral systems have on parties and party systems. Duverger’s classification of party systems, which he asserts are closely linked to electoral systems, is dealt with in the conclusion of the article, where the author draws attention to the more elaborate version of the classification that is hinted at in parts of his 1951 book *Les partis politiques* and that he then formulated explicitly in 1960. The author compares this later version with Sartori’s famous typology of party systems.

Keywords: electoral systems, party systems, Duverger’s laws, mechanical effects, psychological effects, multiplication, coalitions, polarisation, bipolarity, multipolarity, rigidity, flexibility

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2015, Vol. 51, No. 1: 3–39

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.1.152>

Úvod

V roce 1951 vyšla významná Duvergerova kniha *Les partis politiques*, přeložená do deseti jazyků [viz Hoffmann-Martinot 2005: 307],¹ která podnítila systematické zkoumání stran, stranických systémů a vztahu mezi volebními a stranickými systémy. Ve svém spise *On Revolution* z roku 1963, přeloženém v roce 2011 i do češtiny, o ní Hannah Arendtová píše, že „všechny starší studie na toto téma nahrazuje a daleko nad nimi vyniká“.² Už roku 1950 Duverger uveřejnil kolektivní mono-

* Za cenné připomínky děkuji Miloši Brunclíkovi, Karlu Koubovi, Tomáši Lebedovi a Matěji Trávníčkovi i anonymním recenzentům *Sociologického časopisu / Czech Sociological Review*.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: prof. Dr. Miroslav Novák, CEVRO Institut (School of Political Studies), Jungmannova 17, 110 00 Praha 1, e-mail: novak.miroslav@gmail.com.

¹ Pracuje se i na českém překladu, který má vydat Nakladatelství Karolinum v roce 2015.

² „... supersedes and by far excels all former studies on the subject“ [Arendt 1963: 326,

grafii *L'influence des systèmes électoraux sur la vie politique*, jejímž byl editorem a do níž napsal stejnojmennou klíčovou syntetickou kapitolu [Duverger 1950: 10–68], v níž je obsažena vůbec nejúplnější Duvergerova formulace jeho tzv. „zákonů“.

Zde se pokusím interpretovat a analyzovat Duvergerovy teze, formulované zejména v těchto dvou jeho klíčových dílech, s ohledem na pozdější odbornou literaturu. Mezi těmi, kteří na Duvergerovy průkopnické práce navázali, budu zvláštní pozornost věnovat Giovannimu Sartorimu, který navrhl vlastní sofistikovanou typologii stranických systémů [viz Sartori 1976, česky Sartori 2005] a provedl nejambicióznější pokus o přeformulování „Duvergerových zákonů“ [viz mj. Sartori 1994, česky Sartori 2001].

V této stati nejprve upozorním na Duvergerovy metodologické zásady. To mi pomůže při následné analýze a interpretaci tzv. Duvergerových zákonů o vlivu volebních systémů na strany a stranické systémy. Duvergerovou klasifikací stranických systémů, které podle něho s volebními systémy úzce souvisí, se budu zabývat v závěru, upozorním tam na blízkost její propracovanější verze, nastíněné zřetelně na různých místech jeho knihy *Les partis politiques* už v roce 1951 a explicitně formulované v roce 1960, s pozdější slavnou Sartoriho typologií stranických systémů.

Metodologické zásady Maurice Duvergera

Duverger roku 1959 vydal na svou dobu pozoruhodnou vysokoškolskou učebnici metod politické vědy, resp. sociálních věd [viz Duverger 1959, 1964]. V ní prezentuje svou knihu o politických stranách z roku 1951 jako příklad „investigativních modelů“, které odlišuje od „prediktivních modelů“, jak jsou známy zejména z ekonomie.³ Investigativní model chápe jako „koordinovaný souhrn pracovních

pozn. č. 70, srov. česky Arendtová 2011: 257, pozn. č. 365]. Český knižní překlad je na tomto místě neúplný, proto jsem ho musel doplnit a odkázat na originál. Nejnadšenější pochvalnou recenzi anglického překladu této knihy napsal známý britský politolog Samuel Edward Finer [viz Finer 1954]. Naopak k nejkritičtějším patří podrobná patnáctistránková (!) recenze Aarona Wildawského [viz Wildawsky 1959].

³ Kromě toho tam Duverger rozlišuje modely matematické a nematematické. Oboje rozdělení modelů nesplývá, i když většina prediktivních modelů je na matematické bázi, zatímco investigativní modely jsou obvykle nematematické (ale použití teorie her otevírá podle Duvergera jisté perspektivy investigativním modelům na matematické základy). Duvergerova koncepce psychologického efektu volebních systémů se stala zejména v anglosaské politické vědě jedním z oblíbených předmětů zkoumání, na které byla aplikována teorie her. Je to logické, protože tato koncepce předpokládá, že aktéři jednají „racionálně“. Jak však dávno zdůrazňuje významný francouzský sociolog a metodolog Raymond Boudon (1934–2013), v současných sociálních vědách se obvykle chápe pojem „racionalita“ příliš úzce (nejčastěji se redukuje na tzv. účelovou racionalitu), jak je tomu například právě v „teorii racionální volby“, a plynou z toho zbytečné pseudoproblémy, jmenovitě tzv. „paradox volebního chování“ [viz mj. Boudon 2009, srov. česky Boudon 2011: 216].

hypotéz, které prezentují zjednodušený a schematický obraz skutečnosti“ [Duverger 1964: 237–238]. Nematematické investigativní modely se nacházejí mezi úrovní pracovních hypotéz a úrovní obecných zákonů.⁴ Předpokládají nejprve, že se vytvoří co nejpresnější typologie. Typologie bývají v sociálních vědách obvykle jen hypotetické, ne-li vysloveně umělé. Užití investigativních modelů umožňuje ověřovat hodnotu výchozích typologií a korigovat je. Investigativní modely však nejsou jen typologickým rámcem, klasifikačním schématem. Musí tam být definovány vztahy mezi rozličnými jevy zkoumaného sektoru, a to buď pomocí sociologických zákonů, nebo pomocí pracovních hypotéz (což je obvyklý případ). Modely tak slouží k ověřování přesnosti těchto hypotéz. Ověřování pracovních hypotéz a hledání sociologických zákonů vede k upřesňování, eventuálně opravení klasifikací, které sloužily za základ výzkumu [viz Duverger 1964: 348–349 a 324].

Roman Chytilík soudí, že Duverger vlastně vychází z retroduktivní logiky výzkumu. Andrew Sayer [1992: 107] definoval *retrodukcí* jako „takový způsob usuzování, ve kterém jsou události vysvětlovány tak, že postulujeme a identifikujeme mechanismy, které jsou schopné je vytvořit“. Podle Chytilíka je základním znakem této retroduktivní výzkumné logiky opakované testování formálního modelu („hypotetického popisu“ existujících fenoménů a jejich vztahů), založeného na postulovaném vztahu mezi pozorovatelnými pravidelnostmi a nepozorovatelnými mechanismy (jež jsou produktem „teoretického zkoumání“), jeho zpřesňování a současná snaha o vývoj výzkumných nástrojů [viz Chytilík 2007].

Pojem retrodukce je málo používán, ale běžněji se setkáme s pojmem *abdukce*,⁵ který je někdy považován za jeho ekvivalent. Abdukci dospíváme k závěrům, které jsou jen pravděpodobné, ale zato při tom produkujeme nové poznatky. Abdukci (*apagóge*, Antonín Kříž to překládá jako „převedení“, lat. *abductio* nebo *reductio*)⁶ vyložil Aristoteles v 25. kapitole II. knihy *Prvních analytik* [Aristoteles 1961: 129–130].⁷ Autorem, který běžně tohoto pojmu používal, byl Charles Sanders Peirce (1839–1914). Podle něho abdukce neboli inference nejlepšího vysvětlení patří spolu s indukcí a dedukcí k hlavním druhům usuzování. V čem spočívá? Pozorujeme nějaký jev. Pokud si dokážeme představit, jaká by mohla být jeho příčina, hypoteticky vyvozujeme, že je daný jev způsoben tou příčinou. „Pozorujeme překvapivý jev C; ale kdyby A bylo pravdivé, pak by bylo i C; máme tedy důvod k dohadu, že A je pravdivé.“ [Tiercelin 1993: 96] Abdukce jakožto proces vytváření vysvětlujících hypotéz charakterizuje tvořivou činnost.

⁴ Je zjevné, že to také odpovídá tomu, co Robert K. Merton navrhl označit za „teorii středního dosahu“ [viz Merton 1968: 38 nn.].

⁵ V logicko-epistemologickém smyslu, nikoli ve smyslu fyziologickém.

⁶ Nesmí se zaměňovat s „převedením na nemožnost“ (hé eis to adynaton *apagóge*, lat. *reductio ad absurdum*).

⁷ Podle Aristotela abdukce (převedení) je „... způsob argumentace, při němž je zjevné, že první termín náleží střednímu, není však jisté, že střední termín náleží poslednímu; přece však je stejně věrohodné nebo ještě věrohodnější než závěr“ [Aristoteles 1961: 129]. Vyšší premisa je jistá, nižší premisa jen pravděpodobná, závěr je proto také jen pravděpodobný.

Peirce abdukci dokonce považuje za jedinou logickou operaci, která vede k novému poznání. Ospravedlňuje ji to, že z jejího podnětu můžeme dedukcí vyvodit predikci, která může být prozkoušena indukci.

V tomto textu (s vědomím jistého zjednodušení) užívám pojmy retrodukce a abdukce jako synonyma. Považuji však za potřebné zmínit,⁸ že při detailní analýze je možné oba pojmy jak svým obsahem (intenzí), tak i svým rozsahem (extenzí) odlišit.⁹

Na jiném místě své metodologické učebnice rozlišuje Duverger dvě hlavní kategorie *komparace*, tzv. *blízké komparace* (*comparaisons proches*) a tzv. *vzdálené komparace* (*comparaisons éloignées*). Blízké komparace zhruba odpovídají tomu, co Adam Przeworski a Henry Teune [viz Przeworski, Teune 1970] později označí za „strategie nejpodobnějších systémů“ (most similar systems designs – MSSD) a vzdálené komparace zhruba odpovídají jejich „strategiím nejodlišnějších systémů“ (most different systems designs – MDSD). Proto se také blízké komparace zakládají na Millově metodě rozdílu, vzdálené komparace pak na Millově metodě souhlasu a nepřímé metodě rozdílu. Zde se zaměřím jen na blízké komparace, které se bezprostředněji týkají Duvergerova investigativního modelu. Blízké komparace se vztahují k typům struktur, které jsou podobné, jde tam proto obvykle o institucionální komparace, jen zřídka o komparace funkcionální.¹⁰ Cílem je pochopitelně hledání rozdílů.

„Blízká komparace je v podstatě náhražka experimentální metody v oblasti sociálních věd. Protože nemůžeme izolovat proměnnou, podrobit ji různým pod-

⁸ V následujícím textu a poznámce pod čarou se opírám o cenný komentář prof. Františka Ochrany, kterému zde vyjadřuji velký dík. Připomínám jeho knihu *Metodologie vědy* [Ochrana 2010] a nejnověji jeho *Metodologii sociálních věd* [Ochrana 2013].

⁹ Budeme-li podrobně zkoumat metodologická východiska autorů používajících pojmy „retrodukce“ a „abdukce“, můžeme najít určité (z pohledu pojetí Duvergerovy logiky výzkumu nepodstatné) odlišnosti, které spočívají v metodologických východištích daných autorů. V tomto případě lze považovat oba pojmy za druhové, kdy rodovým (obecnějším) pojmem je pojem „investigativní explanace“, který obsahuje vysvětlení Duvergerova postupu, jak je konstrukcí pracovních hypotéz prezentován zjednodušený (a schematický) obraz skutečnosti. Z hlediska extenze pojmu „investigativní explanace“ může jít o její dvě hlavní formy, a to o „retrodukcí“, jak ji vysvětluje např. Sayer, či o abdukci (Peirce). „Retrodukce“ je způsobem usuzování, který je ovlivněn (neo)pozitivistickou ideou explanace (viz Hempel-Oppenheimův model). „Abdukce“ je metodologicky svým původem spíše „zakotvena“ v pragmatické metodologii vědy: jejím smyslem je podat „nejlepší vysvětlení“. Toto odlišení, které vzhledem k potřebě analýzy v této studii nerozvíjím, může přinést další inspiraci pro metodologii sociálních věd. Tak například postupy, které uplatňuje „abdukce“ a „retrodukce“ umožňují odkrývat „možné světy“ (Saul Kripke), které lze zkoumat „optikou“ Duvergerových zákonů a vytvářet tak v duchu Duvergera *nové* pracovní hypotézy jako „nástin sociologického zákona“.

¹⁰ Institucionální komparace jsou obvykle vhodné ke srovnávání podobných systémů, zatímco ke srovnávání systémů velmi odlišných nejčastěji vyhovují lépe funkcionální komparace [více in: Novák et al. 2011: 313].

mínkám teploty a tlaku, pozorujeme ji současně ve velkém počtu přirozených podmínek teploty a tlaku. Blízká komparace tedy předpokládá předběžně formulovat hypotézy, které má právě za cíl ověřovat. [...] Použití komparativní metody zde nelze oddělit od předběžné systematizace: nejen vymezením typologie, která umožní určit srovnatelné struktury, ale také vypracováním teorie, hypotetického modelu, jehož shodu se skutečností chceme ověřit. [...] Z tohoto hlediska by se mohlo rozlišovat mezi úzkými a širokými komparacemi: první odpovídají ověřování hypotéz, druhé formulování hypotéz a vytváření typologie. Naše kniha *Les partis politiques* [1951], která byla zaměřena na určení základní typologie, spočívá v podstatě na užívání dost blízkých komparací v širokém měřítku.“ [Duverger 1964: 383–384]

Pokud jde speciálně o tzv. Duvergerovy zákony, lze formulovat několik metodologických zásad.

1) *Tzv. Duvergerovy zákony nejsou přísně vzato sociologickými zákony, ale zůstávají zatím na úrovni pracovních hypotéz.* „Politická věda zde jako jinde zůstává ve stádiu hypotéz – stádia zákonů zatím nedosáhla. Cílem tohoto referátu je právě pokusit se definovat několik z prvních hypotéz, které teprve pozdější monografické výzkumy umožní povznést do pozice zákonů tím, že je buď ověří, nebo vyvrátí.“ [Duverger 1950: 12] O vztahu mezi pracovními hypotézami a sociologickými zákony píše Duverger ve své knize o metodách sociálních věd toto: „Zkrátka, pracovní hypotéza je nástin sociologického zákona: je-li hypotéza ověřena zkušeností, stane se zákonem;¹¹ jinak je opuštěna a pokusíme se formulovat jinou hypotézu a na řadu pak přijde její ověřování.“ [Duverger 1964: 350]

Jak známo, o jednom ze svých tří pravidel Duverger v roce 1951 píše, že se z nich sociologickému zákonu nejvíc „blíží“: jde o vztah mezi jednokolovým relativně většinovým volebním systémem a bipartismem [Duverger 1951: 247, 1981: 306].¹² Ještě dále v tom jdou jiní analytici [např. Riker 1982 nebo Benoit 2006], kteří doporučují rozlišovat mezi Duvergerovým „zákonem“ a jen zbylá dvě pravidla označují za „hypotézy“ (nebo za „hypotézu“, protože je často shrnují do jedné).¹³ Ve skutečnosti Duvergerovy zákony jsou tři a žádný z nich přísně vzato zákonem není, zůstávají pracovními hypotézami, což Duverger uznává.

2) *Politické jevy jsou vzájemně závislé: volební systém ovlivňuje strany a stranické systémy, ale strany a stranický systém také ovlivňují volební systém.* „To nám dává pří-

¹¹ Nebo se z ní může vytvořit zákon (pozn. M. N.).

¹² Rozdíl mezi tím pravidlem, které se skutečnému sociologickému zákonu nejvíc blíží, a těmi ostatními však je podle Duvergera jen rozdíl stupně, nikoli rozdíl druhu: „To my mind, however, this entails only a difference of degree between the two categories and not a difference of kind.“ [Duverger 1986: 70]

¹³ Ti, kdo převádějí tři „Duvergerovy zákony“ na dva, odkazují na Duverger [1951: 269, 1981: 331]. Tam však nejsou tato „tendenciální pravidla“ formulována, ale jen s odkazem na jejich předchozí výklad jsou zkráceně a neúplně shrnuta, jak o tom svědčí celá věta, z níž je obvykle vytržena jen centrální část: „Viděli jsme, že jednokolový většinový systém

ležitost zdůraznit vzájemnou závislost politických jevů: volební systém ovlivňuje organizaci stran, ta sama ale také reaguje na volební systém.“ [Duverger 1950: 23, 1981: 336] O rok později Duverger tento aspekt rozvíjí: „Zkrátka stranický a volební systém jsou dvě skutečnosti, které jsou vzájemně nerozlučně spjaty, takže je někdy dokonce obtížné analyticky je oddělit. Např. větší nebo menší přesnost politické reprezentace závisí na volebním systému a na stranickém systému, uvažovaných jako prvky jednoho celku, které lze zřídka od sebe izolovat.“ [Duverger 1951: 235, 1981: 291]

Pokud se někteří autoři¹⁴ domnívají, jak to už roku 1958 formuloval John C. Grumm, že „poměrné zastoupení je spíše důsledkem než příčinou stranického systému“ [Grumm 1958: 375],¹⁵ odpovídá jim Sartori: „To, že volební systémy jsou ‚zapříčiněny‘, ještě neznamená, že se v tomto okamžiku kauzální řetězec přeruší. Spíše lze předpokládat, že jakmile byly volební systémy zavedeny, staly se příčinnými faktory, které samy přinášejí významné důsledky.“ [Sartori 2001: 38] Ve své důležité stati „Rehabilitating Duverger’s Theory: Testing the Mechanical and Strategic Modifying Effect of Electoral Laws“ k tomuto problému možné „endogenity“ William R. Clark a Matt Golder uvádějí: „Tento rámec je často kritizován; prý opomíjí, že sociální heterogenita může ve skutečnosti ovlivňovat výběr volebního systému. Avšak běžná námitka, že vysoce heterogenní společnosti tíhnou k výběru proporčních volebních systémů, nezakládá problém endogenity, protože jak sociální heterogenita, tak volební instituce jsou prediktivními proměnnými v tomto teoretickém rámci. Uznáváme, že problém endogenity se může stále vyskytovat, pokud budeme předpokládat, že počet stran je rozhodující pro výběr volebních zákonů nebo pro stupeň sociální heterogenity. Naši odpovědi na tento problém je, že volební instituce a sociální heterogenita jsou typicky velmi stabilními proměnnými (přinejmenším v krátkodobé perspektivě), a proto je můžeme považovat za proměnné určované exogenním způsobem.“ [Clark, Golder 2006: 682–683]

3) *Stranické systémy mají vliv nejen na volební systémy, ale i na reprezentaci veřejného mínění.* Duverger rozlišuje mezi „syrovým, nezpracovaným, nezformovaným“ veřejným míněním (opinion brute) a veřejným míněním „zpracovaným, zformovaným“ (opinion élaborée) v důsledku stávajícího stranického systému. Zatímco rozdíl mezi volebním a parlamentním vyjádřením veřejného mínění se

tenduje k bipartismu; naopak dvoukolové většinové volby nebo poměrné zastoupení tendují k multipartismu.“ Navíc v této shrnující větě je tematizován jen počet stran, zatímco v Duvergerových tendenciálních pravidlech jde i o strukturu stran a především o vzájemnou závislost stran, která je podle něho důležitější než počet stran.

¹⁴ Ze současných autorů je to zejm. Josep M. Colomer [mj. Colomer 2005].

¹⁵ Grumm vycházel z toho, že pět zemí kontinentální Evropy, které přijaly PR, mělo už dřív systém více než dvou stran. Ale jak ukazuje William H. Riker, tento argument je neudržitelný, protože před změnou volebního zákona měly buď dvoukolový většinový systém (který je podle Duvergera také spojen s multipartismem, i když méně než systém jednokolový), nebo starší formu PR, nebo neměly demokratické tradice [viz Riker 1982: 758].

dá přesně matematicky vyjádřit, rozdíl mezi „nezpracovaným syrovým“ veřejným míněním a veřejným míněním ztvárněným systémem stran se tak vyjádřit nedá, ostatně syrové nezpracované veřejné mínění podle Duvergera vlastně neexistuje nebo přinejmenším ho nelze poznat [viz Duverger 1981: 501]. Lze podchytit jen různé typy zformovaného mínění, např. mínění zpracované výzkumem veřejného mínění, proporčními nebo většinovými volbami, dvoustranickým nebo mnohostranickým systémem atd. Lze se domnívat, že některé z nich se syrovému veřejnému mínění blíží víc, ale jediný způsob, jak odhadnout vliv systémů stran na zkreslování veřejného mínění, je srovnat veřejná mínění zpracovaná těmi různými systémy. Jinými slovy můžeme tak určit, k jak rozdílným směrům vedou různá zkreslení, ale nikoli do jaké míry ten či onen systém stran veřejné mínění zkresluje [viz Duverger 1981: 501]. Volební systém, stranický systém a veřejné mínění jsou vzájemně neoddelitelně spjaté, jejich vztah není jednosměrný [viz Duverger 1981: 500].

4) *Žádný z faktorů stranických systémů by proto neměl být uvažován izolovaně od ostatních.* „Systém stran existující v dané zemi v daný okamžik se zdá být výsledkem působení komplexních faktorů, z nichž žádný nesmí být uvažován izolovaně.“ [Duverger 1968a: 375] „Faktory, které ovlivňují politický život země, jsou ve skutečnosti hluboce vzájemně závislé, takže zkoumání důsledků jednoho z nich, uvažované izolovaně od ostatních, je nutně z velké části umělé.“ [Duverger 1950: 11]

5) *Volební systémy posilují ty faktory, které působí stejným směrem, a oslabují ty, které působí opačným směrem.* „Jinými slovy, nelze říct, že takový a takový volební systém determinuje takovou a takovou formu politického života, ale prostě to, že podporuje (pousse) její vytvoření (établissement), tj. posiluje ostatní faktory, které působí stejným směrem, nebo že oslabuje ty faktory, které působí opačným směrem.“ [Duverger 1950: 11]

Osobně se domnívám, že je kromě toho vhodné rozlišovat mezi působením volebních systémů, které mají vždycky proporční (nebo téměř proporční) mechanické účinky (a kde tedy procento voličských hlasů je takřka shodné s procentem mandátů), a těch volebních systémů, které mají zpravidla disproporční mechanické účinky. Disproporční efekt bývá obvykle ve prospěch velkých subjektů (stran nebo volebních koalic) a na úkor malých, nikoli však vždy: některé volební formule mají naopak disproporční efekt ve prospěch menších stran na úkor strany největší (např. tzv. dánský dělitel nebo chilský binominální systém, který nadreprezentuje druhou alianci).¹⁶

Mechanický účinek *disproporčních* volebních systémů na stranické systémy lze podle mě označit za *absolutní (přímý)*, zatímco mechanický účinek (čistě nebo téměř čistě) *proporčních* volebních systémů na parlamentní strany a stranické systémy jen za *relativní*. Ale i ten „jen“ relativní vliv je něčím reálným, a nikoli za-

¹⁶ Vzhledem k tomu, že disproporční efekt není vždy ve prospěch velkých stran, je vhodné užívat i termín „většinový efekt“ nebo „většiotvorný prvek“ volebních systémů.

nedbatelným – a v tomto smyslu má podle mého názoru pravdu Duverger proti Sartorimu. Kromě toho *psychologický* (neboli *strategický*) účinek na volební strany lze i u proporčních volebních systémů považovat za přímý (neboli absolutní), i když není, řečeno se Sartorim, „omezuující“.

Čistě proporční volební systém by měl mít vždycky proporční mechanické účinky. V případě většinových volebních systémů mohou být mechanické účinky odlišné podle toho, jaký stranický systém v dané situaci je (což se může měnit v čase). Výjimečně může mít i jednokolový relativně většinový volební systém téměř úplně proporční mechanické účinky,¹⁷ někdy může mít bohužel i účinky, které označuje Duverger právem za aberantní. Proto je vhodné zavádět jednokolový relativně většinový volební systém jen tehdy, když už se stranický systém tak jako tak blíží bipartismu.

6) *Volební systémy jsou důležité, nejsou však hlavním faktorem stranických systémů.* Jeden z prvních významných Duvergerových kritiků, francouzský politolog Georges Lavau, už v roce 1953 napsal: „... volební systém zůstává jen velmi malou věcí v porovnání s komplexními a neobyčejně rozmanitými faktory, jejichž odlišné kombinace v každém národním společenství [...] podmiňují politický život...“ [Lavau 1953: 46]. O deset let později Harry Eckstein zdůraznil, že „volební systémy jen odrážejí hlubší determinanty společnosti“ [Eckstein, Apter 1963: 253]. Duverger prý za hlavní faktor považuje volební systémy a podceňuje sociální cleavages (rozštěpení, konfliktní linie).

Duverger však výslovně, jasně a mnohokrát zdůrazňuje, že hlavní faktory tvoření politických stran jsou sociálně-ekonomické a třídní struktury, nikoli volební systémy. Duverger je navíc svou koncepcí o dualismech, jejich proplétání (*entrecroisement*, angl. *cross cutting*) a převrstvování neboli překrývání (*superposition*) [viz Duverger 1981: 322–323; Novák 1997: 102–103] dokonce jedním z hlavních předchůdců koncepce cleavages [viz Seiler 2010: 65], kterou vypracoval Stein Rokkan za spolupráce Seymoura Martina Lipseta [viz Lipset, Rokkan 1967].

Duverger píše jasně: „Ekonomicko-sociální faktory jsou samozřejmě nejdůležitější. Politické strany vyjadřují třídy nebo jiné sociální skupiny (etnické, ideologické, náboženské atd.).“ [Duverger 1968a: 375] K roli volebních systémů poznamenává: „Ale to neznamená, že bychom je [volební systémy, pozn. M. N.] někdy považovali za důležitější než jiné [faktory, pozn. M. N.]. Ve skutečnosti by se působení volebního systému dalo přirovnat k pedálu brzdy či plynu: jeden

¹⁷ Nelze však popřít, že známá Sartoriho námitka má racionální jádro: „Tvrdit, že relativně většinové volby nutně nevedou k nespravedlivé reprezentaci, je jakoby zavírat vrata stáje, když koně už vyběhli. Tato argumentace hovoří o volebních výsledcích, v nichž už je účinek tohoto volebního systému začleněn – voliči se uchýlili ke ‚strategické volbě‘ a třetí strany už byly eliminovány.“ [Sartori 2001: 66] Jinak řečeno, většinové volby mohou teoreticky (výjimečně) vést k přesnému „mechanickému“ převodu hlasů na mandáty, ale teprve poté, co „psychologicky“ přivedly k „strategické“ volbě, tj. podle Sartoriho k volbě „omezené“.

volební systém může usnadňovat nárůst počtu (multiplication) stran, způsobený jinými činiteli, jiný volební systém zvyšování počtu politických stran naopak ztěžuje, atd. Volební systémy však nehrají roli vlastního motoru; tu hrají národní charakteristiky, ideologie a především socioekonomické struktury, jejichž působení je vůbec (en général) rozhodující.“ [Duverger 1951: 235, 1981: 292, kurzíva M. N.] Chtěl bych k tomu dodat, že volební systémy s proporčními účinky mají na „multiplikaci“ parlamentních stran jen relativní mechanický vliv, zatímco volební systémy s většinovými účinky mají na počet parlamentních stran absolutní „brzdící“ mechanický vliv (Sartori ho označuje jako reduktivní).

Lze užít drastičtějšího srovnání [viz Novák, Lebeda a kol. 2004: 9]. Předpokládejme, že někdo soustavně nebude zamykat svůj byt. Po určité době bude ten byt vykraden. Teoreticky vzato vykradení způsobil lupič, z praktického hlediska však si vyloupení zavinil ten, kdo svůj byt nezamykal. Ti Duvergerovi kritici, kteří tvrdí, že poměrné zastoupení za to či ono (např. za vládní neakceschopnost nebo za vládní nestabilitu) „nemůže“, se takovému neodpovědnému člověku podobají. Zavedení a udržování skoro čistého poměrného zastoupení tam, kde to nevyžadují okolnosti (např. nebezpečí rozpadu federace nebo nutnost reprezentace etnických, jazykových či náboženských menšin), je podobně neodpovědné jako soustavné nezamykání bytu. „A čemu se nebrání, to se vlastně podporuje.“ [Sartori 1994: 72, česky Sartori 2001: 85]

Aaron B. Wildawsky, jeden z nejostřejších kritiků Duvergerova díla *Les partis politiques*, se svého času pozastavoval nad tím, že Duverger na jedné straně sice považuje za nejdůležitější vysvětlující faktor stranických systémů třídní strukturu, na druhé straně však věnuje ve své práci mnohem větší pozornost roli volebního systému, jehož působení je přitom podle Wildawského jen „povrchní“ [viz Wildawsky 1959]. Vysvětlení je však prosté [viz Novák, Lebeda a kol. 2004: 9–10]. Z teoretického hlediska je jistě důležitější vysvětlující proměnnou stranických systémů třídní, etnická, jazyková a náboženská struktura než volební systém. Z praktického hlediska je tomu však jinak. Třídní, etnická apod. struktura se přece mění jen pozvolna, přinejmenším z krátkodobé a střednědobé perspektivy (a o ty přece jde v průměrně trvajícím lidském životě; vždyť – jak správně připomínal lord John M. Keynes – „z dlouhodobého hlediska jsme všichni mrtví“). Ledaže bychom tyto změny „urychlili“ takovými praktikami, jako jsou vyhazování celých kategorií lidí nebo jejich násilné kolektivní deportace (ve 20. století k tomu bohužel nejednou docházelo), eventuálně odtržení a osamostatnění části teritoria (to v praxi často způsobuje velké problémy, protože populace bývají spolu „promíchány“). Volební systémy se naopak mohou měnit rychleji a snadněji.¹⁸

¹⁸ Ani volební systémy by se neměly měnit neodpovědně. Bylo by jistě nerealistické očekávat od politických aktérů (stranických předáků, presidentů apod.), že budou odhlížet od svých zájmů, respektive od toho, jak své zájmy chápou. Měli by však přihlížet i k obecnějším kritériím, např. zda ten či onen volební zákon nepoškodí nějakou národnostní men-

Kdo se tedy domnívá, že poznatky politické vědy by měly být také použitelné v praxi, věnuje se přednostně roli volebních systémů, kdo naopak věci nahlíží z hlediska čistě teoretického nebo historického, ten se soustředí hlavně na „sociologické“ proměnné. Z praktického hlediska je role volebních systémů klíčová a pravdu má Sartori, když uvádí v předmluvě k 1. vydání svého spisu *Comparative Constitutional Engineering* (vyšel knižně i v českém překladu *Srovnávací ústavní inženýrství*, k němuž jsem napsal doslov), že i když volební systém není vždy formálně zahrnut do ústavy, zůstává „základní součástí chodu politického systému“ a představuje „nejvšestrannější politický nástroj, jímž lze mimo jiné utvářet i stranický systém a ovlivňovat spektrum reprezentace“ [Sartori 1994: ix, česky Sartori 2001: 9]. Krátce, volební systém není podle Duvergera hlavní faktor, ale je důležitý, zejména z praktického hlediska.

7) *Volební systémy a jejich vztah ke stranám a jejich systému se nesmí uvažovat jen v daném okamžiku (např. po volbách do dolní komory), ale musí se týkat dlouhé časové periody (minimálně čtyř voleb po sobě) a musí se určit celkový trend.* „Bylo by nepochybně omylem uvažovat zde stav stran ve vztahu k volebnímu systému v daném okamžiku politického života: k tomu, aby pozorování bylo platné, musí se týkat dost dlouhé časové periody a určit obecný směr vývoje: kdo by popsal britský stranický systém tak, že by se opíral např. jen o volby v roce 1931 [nebo v roce 2010, pozn. M. N.], udělal by si o něm naprosto nesprávnou představu.“ [Duverger 1950: 22]

„Politický život“ tedy podle mě nevyjadřuje adekvátně fotografie, ale film. Fotografie se zdá být přesnou reprodukcí, ale ve skutečnosti zkresluje, protože ukazuje realitu v zastaveném čase a v zastaveném pohybu. Na jeden z důsledků upozorňuji na jiném místě, když kritizuji tvrzení, že většinový systém zvyšuje pravděpodobnost „úplné porážky“ jedné z velkých stran. Tento argument by totiž platil leda tehdy, kdyby existovaly jen jedny volby a po nich už by se žádné další nikdy nekonal. Není náhodou, že kritici většinových systémů fenomén politické alternace, v jejímž důsledku se strana nebo koalice, která byla doposud v opozici, dostává k vládě, v lepším případě podceňují, v horším případě ignorují, nebo dokonce kritizují (např. podle Arenda Lijpharta prý narušuje kontinuitu makroekonomické politiky).

8) *Proto také působení volebních systémů nechápe Duverger „o sobě“ absolutně, ale relativně, ve srovnání s předchozím volebním systémem ve stejné zemi, pokud v ní došlo ke změně volebního systému, nebo – pokud pojednává o zemích, jako je Anglie, kde se volební systém nezměnil – pak je srovnává s těmi zeměmi, v nichž změna volebního systému nastala (např. srovnává Anglii s Belgií).* Pokud tohle nevezmeme v úvahu, značná část Duvergerovy argumentace nám zůstane buď nepochopitelná, nebo se nám bude zdát nelogická (to se do jisté míry stalo Sartorimu). Je také jasné, že Duverger by nikdy nenapsal, jako Sartori, že čistý

šinu apod. Je zkrátka třeba brát v úvahu „sociologické“ charakteristiky dané země. Co se hodí za jedné situace, nehodí se nutně za odlišných podmínek. Osobně se však domnívám, že ve většině kontextů je nejvhodnější „nečistě“ poměrné zastoupení.

poměrný volební systém „simply has no effect“, tj. prostě žádný účinek nemá [viz Sartori 1994: 32, česky Sartori 2001: 44].¹⁹

9) Duverger upozorňuje, že *strany má smysl analyzovat teprve poté, co dospějí jakési zralosti* [Duverger 1951: 118, 1981: 158], a pokud jde o stranické systémy, pak *by se podle něho neměl směřovat multipartismus s faktickou neexistencí stran* [Duverger 1951: 251, 271, 258, 1981: 310, 333, 318]. Dostáváme se tak vlastně k tomu, čím Sartori podmiňuje „Duvergerův zákon“: existenci „strukturovaných“ stran a stranických systémů nebo také „institucionalizovaných“ stran a stranických systémů. Proto zjistili někteří výzkumníci, že se k testování Duvergerova zákona nehodí např. postkomunistické stranické systémy 90. let 20. století, které nejsou tehdy ještě institucionalizované.

Duverger se snažil odpovědět na námitky mj. takto: „Je jisté, že volební reforma nemůže sama zplodit nové strany; strany převádějí sociální síly, nemohou se zrodit z prostého zákonodárného rozhodnutí. Je jisté, že vztah mezi volebními a stranickými systémy není mechanický a automatický: ten a ten volební systém neplodí nutně ten a ten stranický systém; vyvíjí pouze tlak (pousse) směrem k tomu systému; je silou namířenou tímto směrem, která působí mezi jinými silami, z nichž některé působí opačným směrem. Je jisté, že vztahy mezi volebními a stranickými systémy nejsou jednosměrné: tenduje-li jednokolový většinový systém k bipartismu, bipartismus také vyvíjí tlak k zavedení jednokolového většinového systému.“ [Duverger 1968a: 380]

Tři „Duvergerovy zákony“

Teď můžeme uvést tři „formule“, „tendenciální“²⁰ pravidla“ (régularités tendancielles) neboli tzv. Duvergerovy zákony, jak je roku 1950 v citované práci vyjádřil:

- 1) „poměrná reprezentace [PR] tenduje²¹ (tend') k systému mnoha rigidních (tuhých) a nezávislých stran,

¹⁹ Jinde ovšem upozorňuje, v jakém smyslu je čisté poměrné zastoupení podle něho volebním systémem bez účinku: „Samozřejmě bez účinku na počet stran, který je v naší úvaze závislou proměnnou. Poměrné zastoupení má zajisté účinky v jiných oblastech a volební systémy mají vždy ještě jiné konsekvence.“ [Sartori 1994: 52, pozn. č. 26, česky Sartori 2001: 61, pozn. č. 26]

²⁰ Adjektivum „tendenciální“ se sice v češtině běžně neužívá, ale francouzské „tendanciellés“ nelze přeložit jako „tendenční“, poněvadž to má jiný význam. Ostatně s ním někdy operují mj. někteří marxističtí ekonomové ve spojení „tendenciální pokles míry zisku“.

²¹ Používám tohoto doslovného překladu z francouzského „tend“. Internetový *Slovník cizích slov* definuje takto slovo „tendovat“: „směřovat, mít sklon, tendenci“ [http://www.infoz.cz/tendovat]. Slovo tenduje by se dalo v daném kontextu také vhodně opsat jako „vyvíjí tlak (k)“. Velmi dobře by to zapadalo do Duvergerovy koncepce, podle které volební systémy posilují vliv faktorů působících stejným směrem a oslabují vliv faktorů působících opačným směrem.

- 2) dvoukolové většinové hlasování (tenduje) k systému mnoha flexibilních (pružných) a závislých²² stran,
- 3) jednokolové většinové hlasování (tenduje) k dualismu stran.“ [Duverger 1950: 13]

Duverger zde rozlišuje vliv volebního systému na (a) počet, (b) strukturu a (c) na vzájemnou závislost stran (resp. na jejich aliance). Poté přechází k analýze vztahu mezi volebními systémy a reprezentací, resp. nejprve přesností reprezentace stran a pak reprezentace veřejného mínění: podle Duvergera „... numerická reprezentace stran je hluboce odlišná od reprezentace veřejného mínění“ [Duverger 1950: 35]. Nakonec Duverger přichází k dynamické otázce, jak jsou volební systémy vnímavé (receptivní) na změny veřejného mínění. To vše logicky vede Duvergera až k obecným otázkám forem reprezentativní demokracie, čímž se dostává k něčemu podobnému, jako jsou podle Lijpharta [viz Lijphart 2012] dva modely demokracie. V tomto textu se omezím v podstatě jen na vliv volebních systémů na počet, strukturu a vzájemnou závislost stran. Podle Duvergera mají největší vliv volební systémy nikoli na počet stran, ale na jejich vzájemnou závislost nebo nezávislost, nejmenší pak na jejich organizační strukturu.

Lze snadno konstatovat, že výše citovaná formulace tří tzv. Duvergerových zákonů obsahuje, i když jen ve schematické podobě (však také vyjadřuje podle Duvergera jen „hrubá přiblížení“), tohle všechno: jde tam o vliv na počet stran (na „dualismus“ stran nebo naopak na systém „multiplicity“ stran), na jejich organizační strukturu (jejich rigiditu čili disciplinovanost nebo naopak flexibilitu čili nedisciplinovanost), na jejich vzájemnou závislost nebo nezávislost a konec konců i na formu nebo „model“ demokracie vůbec.

Velká část literatury o tzv. Duvergerových zákonech se věnuje jen prvnímu aspektu, tj. vlivu volebních systémů na počet stran, což je také nejprístupnější kvantifikaci, ale v rámci Duvergerova investigativního modelu jde o poměrně druhotný prvek. I kdybychom se omezili jen na analýzu stranických systémů, nepovažuje počet (relevantních) stran za základní (zejména z hlediska funkčnosti) ani Sartori (ten pokládá za důležitější polarizaci ve smyslu ideologické nebo jiné vzdálenosti mezi nejvzdálenějšími relevantními stranami), ani sám Duverger, podle kterého důležitější než rozlišení mezi bipartismem a multipartismem, založené na počtu stran, je dělení stranických systémů na bipolární a multipolární. Z novějších autorů zejména Peter Mair právem zdůrazňuje, že počet stran má pro fungování stranických systémů jen velmi omezený význam: „... vědět, kolik stran existuje v politické entitě, samo o sobě nemůže mít pro nás prakticky žádný přínos, pokud jde o způsob, jak stranický systém funguje“ [Mair 2007: 247].

Otázka počtu stran nemá také příliš velký praktický význam. Pokud někteří politologové (mezi něž patřím) doporučují zavést do poměrného volebního systému České republiky většinové prvky (já jsem navrhoval zejména výrazně

²² V Duvergerově práci z roku 1950 je překlep: místo správného „dépendants“ (závislých) tam je (na s. 13) nesprávně „indépendants“ (nezávislých).

zmenšit a vyrovnat velikost volebních obvodů),²³ hlavním cílem není zredukovat počet parlamentních stran, který už ostatně v České republice nadměrně velký obvykle nebývá, ale především usnadnit utváření vládních většin, a to za obvyklých okolností ve formě vládních koalicí, které přece tvoří více stran.

V roce 1951 je Duvergerova formulace tří tendenciálních pravidel následující:

- „1)²⁴ Poměrný systém tenduje k systému více než dvou (multiples) rigidních, nezávislých a stabilních stran (až na výjimky vášnivých vzplanutí).
 - 2) Dvoukolový většinový systém tenduje k systému více než dvou flexibilních, závislých a relativně stabilních stran (ve všech případech).
 - 3) Jednokolový většinový systém tenduje k dualistickému systému se střídáním (alternance, tj. alternaci) [dvou, pozn. M. N.] velkých nezávislých stran ve vládě.“
- [Duverger 1981: 291]

Pozornost si zasluhuje třetí tendenciální pravidlo, které se, jak víme, podle Duvergera ze všech nejvíc blíží skutečnému sociologickému zákonu. V novější formulaci se tam objevují dva prvky, které v předchozí verzi nebyly: jednak „alternace“, jednak „nezávislost“ stran. Pokud jde o alternaci, Duvergerova pozdější formulace ho přibližuje k Sartoriho o čtvrt století novější významné práci *Strany a stranické systémy*, kde je alternace jedním z důležitých definičních znaků bipartistického „mechanismu“: bez alternace není podle Sartoriho bipartistický „typ“, ale pouhý bipartistický „formát“. Typem stranického systému podle Sartoriho může naproti tomu pak být „systém predominantní (převládající) strany“. Tak je tomu, když bipartistický formát koexistuje s převládáním jedné ze dvou hlavních stran. Systém predominantní strany je však typ, který je naprosto slučitelný i s multipartistickým formátem [viz Sartori 2005: 216]. Pokud ani jedna ze dvou stran při bipartistickém formátu nepřevládá a obě vládou dlouhodobě spolu, neodpovídá tomu podle mého názoru žádný „typ“ stranického systému v Sartoriho typologii: bipartismus, jak bylo zmíněno, předpokládá alternaci a typ umírněného pluralismu také, ledaže bychom kritéria „rozvolnili“, jak to nejednou Sartori dělá, aby do svých typů mohl vměstnat některé konkrétní případy.

Jak je to s „nezávislostí“ stran? Jednokolový relativně většinový volební systém podle Duvergera „tenduje“ k bipartismu. Bipartismus pak má za následek skutečně nezávislost relevantních stran. V těch výjimečných případech, kdy existuje jednokolový většinový systém, ale je přesto doprovázen multipartismem, nutí naopak strany k „závislosti“. Kdyby třetí tendenciální Duvergerovo pravidlo bylo skutečným zákonem bez výjimek, platila by tam bezezbytku i charakteristika stran jako nezávislých. Tím, že tam výjimky jsou, to podle mého názoru opravňuje i původní Duvergerovu formulaci z roku 1950, v níž adjektivum „nezávislé“ schází.

Duverger se znovu k formulaci svých tří tendenciálních pravidel vrátil

²³ Viz např. Novák [1996a, b, 2004, 2006, 2013a].

²⁴ Číslování jsem pro větší přehlednost přidal – v Duvergerově knize není.

v 80. letech. Bylo to zhruba čtyřicet let po úplně první Duvergerově formulaci „zákonů“, která vyšla jako popularizační článek už v roce 1946. Z těch jeho pozdních textů je zvláště citována knižní kapitola „Duverger's Law: Forty Years Later“ [viz Duverger 1986], v níž se mj. snaží rozptýlit nedorozumění nebo „mylné interpretace“, na které poukazují na jiných místech této stati, např. směšování „multipartismu“ (nebo „multiciplity“ stran) s „multiplikací“ stran apod.²⁵ Výrazné změny už neprovedl. „Zákony“ poněkud zjednodušil. Úplně vynechal působení volebních systémů na stranickou organizaci: ostatně už v roce 1950 považoval účinek volebních systémů na stranickou strukturu za slabší nejen ve srovnání s vlivem na závislost a nezávislost mezi stranami, ale dokonce i ve srovnání s účinkem na počet stran. Nejvíce upravil Duverger zákon týkající se dvoukolového většinového systému: zatímco původně jeho působení sbližoval spíše s poměrným zastoupením (takže ty dvě „hypotézy“ někteří specialisté mohli shrnout do jedné), v 80. letech už ho stavěl blíže k jednokolovému většinovému systému (to je další důvod, proč by se dvě Duvergerovy „hypotézy“ do jedné slučovat neměly). Důležitou kategorií je zde podle něho „bipolární multipartismus“ spojovaný právě hlavně (ale ne výlučně)²⁶ s dvoukolovým většinovým systémem. Změnil také pořadí: na první místo dal ten zákon, který se podle něho nejvíce blíží „skutečnému sociologickému zákonu“ a který původně dával až na třetí místo.

Zde uvádím jeho formulaci ze 17. vydání jeho vysokoškolské učebnice *Institutions politiques et droit constitutionnel*:

- „1) Jednokolový většinový volební systém tenduje k bipartismu;
- 2) Poměrné zastoupení tenduje k systému více než dvou vzájemně nezávislých stran;
- 3) Dvoukolový většinový volební systém tenduje k multipartismu zmírněnému aliancemi.“ [Duverger 1988a: 144]

²⁵ K těmto nedorozuměním nebo mylným interpretacím dal ovšem podnět zčásti i Duverger sám, např. když používal výrazu „multiplikace stran“ tam, kde by i podle něho mělo stát spíše „multiplicita stran“.

²⁶ Bipolární multipartismus, jak ho Duverger chápe, předpokládá totiž nejen aliance, ale i rigidní strany, zatímco dvoukolový absolutně většinový volební systém podle něho favorizuje aliance, ale zároveň spíše flexibilní strany. Lze se proto domnívat, že rigidnímu bipolárnímu multipartismu pomáhá zejména jednokolový relativně většinový volební systém britského typu tehdy, když není (ještě?) schopen přivodit bipartismus, ale nutí strany k velmi těsným aliancím. Ve Francii, z jejíž zkušenosti Duverger především vychází, se v 5. republice používá do Národního shromáždění také relativně většinového volebního systému, i když je na rozdíl od britského dvoukolový. V řadě svých textů jsem upozorňoval na to, že z hlediska svých účinků je důležitější rozdělení většinových volebních systémů na absolutně většinové a relativně většinové než na jednokolové a dvoukolové: relativně většinové mají velmi podobné účinky, ať jsou jednokolové, jako ve Velké Británii, nebo dvoukolové, jako ve Francii při volbě poslanců. Podobně mají k sobě velmi blízko absolutně většinové volební systémy, ať jsou dvoukolové (např. při našem novém přímém způsobu volby hlavy státu), nebo jednokolové, konkrétně tzv. australský alternativní preferenční většinový volební systém.

Vliv volebních systémů na počet, strukturu a (ne)závislost stran

Vliv volebních systémů na počet stran

Vliv jednokolového většinového systému na počet stran

Jak působí *jednokolová většinová* volba na bipartismus? Duverger v tom působení rozlišuje faktor *mechanický* a faktor *psychologický*.²⁷ Mechanický faktor (neboli mechanický účinek) spočívá v podrepräsentaci třetí (tj. nejslabší) strany – procento jejích křesel (mandátů) je nižší než procento jejích hlasů. Třetí strana je tedy mechanicky znevýhodněna volebním systémem. Dokud nová třetí strana (příklad Labour Party ve Velké Británii) zůstává ještě slabší, systém hraje proti ní a utváří hradbu, která jí brání se prosadit. Ale pokud se jí časem podaří předstihnout jednu ze dvou tradičně hlavních stran (v daném příkladu liberální stranu), působení se obrátí proti tradiční ustupující straně a hraje naopak ve prospěch nové velké strany (v daném příkladu Labour Party). Po určitém mezidobí, při němž bipartismus dočasně zmizí, se objeví nový bipartismus. Duverger tak rozlišoval mezi bipartismem 19. století, tvořeným konzervativci a liberály, a bipartismem 20. století, tvořeným konzervativci a labouristy [viz např. Duverger 1968a: 39]. Jak poznamenává Kenneth Benoit [viz Benoit 2006], současné bádání o volebních systémech zkoumá mechanický efekt velikosti volebního obvodu, považované často za „rozhodující faktor“,²⁸ na „efektivní počet (parlamentních) stran“.

Psychologický faktor (nebo účinek) je podobně dvojznačný: v případě tripartismu při jednokolovém většinovém systému voliči pochopí, že jejich hlas se ztratí, budou-li nadále volit třetí stranu, a proto se nejspíš přikloní z těch dvou prvních k té, která jim vadí méně, aby bránili zvolení té strany, která jim vadí nejvíc. To nazývá Duverger *polarizací* nebo také „bipolarizací“. ²⁹ Polarizace hraje podle Duvergera v neprospěch nové strany, dokud zůstává na třetím místě, ale

²⁷ Tomuto rozlišení mezi mechanickým a psychologickým efektem se podobá pozdější Sartoriho dělení na „reduktivní“ a „omezující“ účinek volebních systémů: první se týká stran, resp. jejich počtu, druhý voličů, resp. jejich chování. Toto Sartoriho „přeformulování“ efektů volebních systémů vychází z jeho teze, že čisté proporční zastoupení je systémem „bez účinku“. Většina současných anglosaských specialistů dává přednost Duvergerově terminologii, která je neutrálnější. I já s tím souhlasím, na druhé straně se však domnívám, že by rozdíl mezi působením volebních systémů s čistě proporčními účinky a volebních systémů s disproporčními účinky měl být vzat v úvahu aspoň tak, že mechanické účinky těch prvních označíme jen za relativní. Psychologický faktor však působí přímo i za poměrného zastoupení.

²⁸ Benoit zde odkazuje na autory, jako jsou Rein Taagepera a Matthew S. Shugart, Douglas Rae, Michael Gallagher, Arend Lijphart a Gary W. Cox. V české literatuře je základní odbornou prací o volebních systémech kolektivní kniha *Volební systémy* [Chytilík et al. 2009].

²⁹ Sartori užívá termínu „polarizace“ ve zcela jiném významu velké ideologické vzdálenosti mezi nejvzdálenějšími relevantními stranami, a pokud jde o termín „bipolarizace“, ten vlastně v Sartoriho koncepci nemá oprávnění, leda k označení hypotetického dvouvcholového, tj. bimodálního rozdělení politických názorů s téměř prázdným středem.

jakmile nová strana předstihne slabší z dvou tradičních velkých stran, obrací se podobně jako v případě „podreprezentace“ proti této slabší tradiční straně.³⁰

Duverger upřesňuje, že k tomuto „obrácení mechanismu“ nedochází nutně současně, ale obvykle psychologický efekt působí později než efekt mechanický.³¹ Zatímco totiž mechanický efekt působí okamžitě, trvá naproti tomu nějakou dobu, než si voliči uvědomí pokles jedné z dvou tradičně hlavních politických stran. Vede to k dost dlouhému období zmatku, kdy k obrácení mechanické podreprezentace už dochází, ale voliči ještě váhají, což má za následek „naprosté narušení poměru sil mezi stranami“ [Duverger 1950: 14, srov. Duverger 1981: 316], jak tomu bylo v Anglii mezi lety 1923 a 1935.

V tomto mezidobí jsou však strany samy tlačeny k tomu, aby obnovily „dualismus“, a to sloučením středové strany s jedním ze svých dvou rivalů. V Austrálii tak ze strachu z růstu labouristů liberálové fúzovali s konzervativci už roku 1909, v Novém Zélandu až roku 1936.

Duverger také navrhuje vysvětlení dvou významných výjimek, a to Dánska před zavedením poměrného zastoupení a současné³² Kanady. V Kanadě sice byly čtyři (relevantní) strany, ale dvě z nich měly charakter *de facto* lokální, takže „dualismus“ stran, nepřítomný na celostátní úrovni, se objevuje v lokálním měřítku: v zemi jsou sice čtyři strany, ale v jednotlivých volebních obvodech stojí proti sobě zpravidla strany dvě.³³ Jednokolový většinový volební systém tedy podle Duvergera umožňuje (a) vytvoření a etablování nových lokálních stran a (b) ústup bývalých celostátních stran na pozici strany pouze lokální [Duverger 1950: 16, 1981: 313].

Tentýž fenomén podle Duvergera vysvětluje také do jisté míry dánský multipartismus před zavedením poměrného zastoupení. V předvečer nastolení

³⁰ Připomínám, že opakem polarizace je podle Duvergera „depolarizace“, ke které pocho-pitelně dochází poté, co poměrné zastoupení nastoupí po většinové volbě.

³¹ Jak na to poukazují na jiném místě, psychologický efekt jako takový samozřejmě před-chází mechanickému efektu, protože v něm jde o to, které strany bude občan volit a které volit nebude, zatímco mechanický efekt spočívá v transformaci hlasů do mandátů, což předpokládá, že k volebnímu aktu už došlo. Pokud jde však o inverzi, tj. obrácení me-chanismu, k té dochází obvykle dříve u mechanického efektu než u psychologického. K lepšímu porozumění bych to formuloval tak, že k inverzi mechanického efektu dochází okamžitě *po prvních volbách*, ve kterých třetí strana dostane více hlasů než jedna z dvou původně hlavních, zatímco k inverzi psychologického efektu dojde nejspíš až *před druhými* volbami, kdy voliči měli čas zaregistrovat změnu v pořadí stran.

³² Duverger myslel „současnou“ Kanadou pochopitelně Kanadu té doby, tj. okolo roku 1950, ale jeho argumentace se do značné míry vztahuje i na Kanadu pozdější, té dnešní nevylímáje.

³³ Jak ukazují pozdější výzkumy, je tomu opravdu jen „zpravidla“: ani v jednotlivých vo-lebních obvodech nestojí proti sobě úplně vždycky jen dva soupeři nebo dvě formace. Může se to vysvětlit Duvergerovou tezí, podle níž psychologický efekt volebního systému nepůsobí obvykle okamžitě (jako efekt mechanický), nýbrž s jistým zpožděním, např. až při druhých volbách s daným volebním systémem.

poměrného zastoupení tendoval v Dánsku jednokolový většinový systém k vytvoření vztahů závislosti mezi čtyřmi dánskými stranami a k jejich seskupení do dvou segmentů: na jedné straně to byli liberálové s konzervativní pravíci, na druhé straně radikálové se socialisty. V prvním se dal pozorovat proces *eliminace* (vyřazování) konzervativní pravice ve prospěch liberálů, v druhém sjednocování, nebo dokonce *fúzování* (radikálů se socialisty).

Ve své klasické práci o politických stranách z roku 1951 Duverger shrnuje účinek jednokolového relativně většinového volebního systému poněkud radikálněji. Tlak jednokolového relativně většinového volebního systému k dualismu podle něho nakonec triumfuje, i když až z dlouhodobého hlediska. Jednokolový většinový systém je podle Duvergera z dlouhodobého hlediska schopen udržet existující bipartismus proti štěpení starých i proti nástupu nových stran [Duverger 1981: 316]. Je také nejspíš schopen přispět ke znovunastolení dualismu, který zmizel vstupem třetí strany na politickou scénu [Duverger 1981: 317]. Zavedení jednokolového většinového systému ve Spolkové republice Německo by mělo podle Duvergera za následek postupné zmizení menších stran z parlamentu a zůstala by jen CDU-CSU a SPD. V Itálii by to mělo z hlediska počtu stran stejný účinek, ale jednou z těch dvou stran byli komunisté, což by tehdy představovalo nebezpečí pro budoucnost demokracie.³⁴ Naopak v zemích, kde je multipartismus hluboce zakořeněn, by to ke stejnému výsledku nevedlo, leda z velmi dlouhodobého hlediska. Tato „základní tendence“ (tendence de base) se skládá s mnoha jinými, které ji oslabují, brzdí nebo i zastavují [Duverger 1981: 318].

Vliv poměrného zastoupení na počet stran

Jak je to s působením *poměrné reprezentace* (PR)? Duverger pochvalně zmiňuje švédského politologa Herberta Tingstena, který podle něho „pronikavě“ (de façon pénétrante) kritizuje názor, že poměrné zastoupení vede k množení (multiplikaci) stran. PR nikdy nemá podle Duvergera „atomizující“ moc, kterou jí někteří připisují. Tendence poměrného zastoupení k množení stran je v každém případě podle Duvergera mnohem méně zjevná než tendence jednokolové většinové volby k dualismu stran. Je však přesto podle něho reálná, jen je prý třeba různé její aspekty „pečlivě rozlišovat“. Jeho argumentaci lze rozložit do několika bodů:

³⁴ Duverger staví proti sobě „technický bipartismus“ a „metafyzický bipartismus“: „Bylo by tak třeba rozlišovat dva typy bipartismu: technický bipartismus, kde se protiklad dvou soupeřů týká jen druhotných cílů a prostředků [...] a základní charakteristiky (bases fondamentales) režimu oba přijímají, a metafyzický bipartismus, kde se soupeření stran týká samotné podstaty (nature) režimu [...] a nabývá podoby náboženské války. Jen první z nich [technický bipartismus, pozn. M. N.] je životaschopný. Znamená to, že dualismus je nemyslitelný, když má jedna z těch dvou stran totalitární strukturu.“ [Duverger 1951: 244–245, 1981: 303]

1) „První účinek proporčního systému je, že udržuje stávající multiplicitu [stran, pozn. M. N.].“ [Duverger 1950: 17] Na to mnozí namítají, že udržování existujícího stavu, resp. stejného počtu stran, není přece žádná multiplikace. Je to sice pravda, jenže Duvergerův pohled není absolutní a statický, nýbrž relativní a dynamic-
ký, tj. neuvažuje o působení volebních systémů jen „o sobě“, ale naopak tak, že srovnává v delší časové perspektivě účinky jednoho volebního systému s účinky jiného volebního systému. Jak je uvedeno výše, Duverger srovnává buď působení nově zavedeného volebního systému poměrného zastoupení s účinky dřívějšího většinového systému v jedné a téže zemi, nebo když v dané zemi k přechodu od většinového systému k poměrnému zastoupení nedošlo, srovnává ji s jinou zemí, a to takovou, kde tato změna volebního systému nastala.³⁵ Srovnává tedy působení odlišných volebních systémů na „politický život“ (Duverger), a právě proto, že jsou odlišné, má smysl podle mého názoru – na rozdíl od toho, co tvrdí Sartori – hovořit o „účincích“ i u poměrného zastoupení. Zavedení poměrného zastoupení tam, kde dříve byl většinový systém, znamená přece změnu a ta změna se projeví jinými účinky na politický život, než měl předchozí volební systém.³⁶

Proporční volební systém sám „o sobě“ přitom strany samozřejmě nemnoží, ve srovnání s předchozím volebním systémem, který má tendenci počet stran redukovat, však množení stran, způsobené jinými činiteli, umožňuje.³⁷ Z absolutního hlediska, tj. „o sobě“, je sice (mechanické) působení (čiště) poměrného systému neutrální, tj. multiplikaci ani neusnadňuje, ani neztěžuje, z relativního hlediska (tj. komparativně k druhému, tj. většinovému volebnímu systému) však multiplikaci (nebo lépe multiplicitě) parlamentních stran pomáhá nebo ji usnadňuje.³⁸

³⁵ Duverger srovnává zvláště Belgie s Anglií. Obě měly v 19. století bipartismus a obě měly tehdy také většinové volby, v Anglii jednokolové, v Belgii dvoukolové. V obou těchto zemích nástup sociálnědemokratické strany začátkem 20. století zlikvidoval bipartismus. Po půlstoletí se Anglie, která si ponechala jednokolové většinové volby, k dualismu vrátila, kdežto v Belgii, která zavedla poměrné zastoupení, se tripartismus udržel. Toto udržení tripartismu proběhlo podle Duvergera v Belgii (a podobně i v Dánsku) ve dvou etapách: první volby s poměrným zastoupením posílily třetí stranu „mechanicky“, tj. přestala působit její podrepresentace, od druhých voleb s poměrným zastoupením se k tomu přidal faktor „psychologický“, tj. „depolarizace“ (opakuji, že depolarizace je prostě opačný proces než polarizace).

³⁶ Nebo, jak na to upozornil Tomáš Lebeda ve svém komentáři, za který mu děkuji, změna může nastat prostě proto, že pominou účinky původního většinového volebního systému.

³⁷ Opakuji, že jinak je tomu v případech většinových volebních systémů (a obecně volebních systémů s většinovými účinky): ty přímo redukují počet stran. Jiné proměnné toto jejich působení mohou pochopitelně brzdit nebo i anulovat.

³⁸ Připomeňme, že volební systém má nejen mechanický, ale i psychologický účinek. Mechanický efekt působí okamžitě poté, co dojde k volbám, a má dopad na počet *parlamentních* stran, ale psychologický efekt volbám dokonce předchází, a tedy ovlivňuje počet *volebních* stran. Jinak řečeno, mechanický efekt ovlivňuje převod už získaných hlasů na mandáty poté, co voliči už odvolili, zatímco psychologický efekt ovlivňuje samotný akt voleb,

Duvergerovi jde ostatně o protiklad multipartismu (neboli multiplicity stran) a bipartismu spíše než o protiklad množení (multiplikace) a nemnožení: „Zdá se, že kontroverze spočívá v tom, že se zaměřuje technický pojem multipartismus, jak jsme ho definovali v této knize (režim, kde jsou více než dvě [relevantní, pozn. M. N.] strany), s běžným pojetím multiplikace, které předpokládá přírůstek počtu stran existujících v okamžiku proporční reformy. Je možné, že k takovému zvýšení [počtu stran, pozn. M. N.] nedojde, což dává za pravdu Tingstenovi. Ale je jisté, že poměrné zastoupení se vždycky vyskytuje současně (coincide) s multipartismem...“ [Duverger 1951: 276, 1981: 338]

Sartori zde proti Duvergerovi namítal, že např. Irsko, které užívá metody jednoho přenosného hlasu, „což je čistě proporcionální volební formule“ [Sartori 1994: 39, česky Sartori 2001: 53], mělo bipartistický formát. „A existují i další země, které mají – nebo měly – dvě strany při využití poměrného zastoupení: Malta a Rakousko.“ [Sartori 1994: 39–40, česky Sartori 2001: 53]³⁹

Irsko má volební systém jednoho přenosného hlasu (STV), který je skutečně považován za poměrnou volební formuli. Ale má také malé volební obvody, které se pohybují mezi 3 a 5 mandáty, což představuje výrazně většinotvorný prvek. V dolní komoře irského parlamentu je celkem 166 poslanců a 43 volebních obvodů, což nedělá v průměru ani 4 mandáty na 1 volební obvod (3,86). Spokojuji se zde s aritmetickým průměrem, k vědeckým účelům je podle Reina Taagepera vhodnější tzv. „efektivní velikost volebních obvodů“ (M), ta je však zapotřebí tam, kde velikost volebních obvodů je velmi odlišná od jednoho volebního obvodu k druhému, což není případ Irska, a tak aritmetický průměr postačí. Jak uznává specializovaná literatura, např. [Taagepera, Shugart 1989], tak malé obvody mají většinové účinky.

Vycházíme-li ze Sartoriho pojetí stranických systémů, pak mezi lety 1933–1989 irská situace víceméně odpovídala systému převládající neboli predominantní

tedy jaké strany nebo kandidáty budou volit. Chceme-li tedy, aby matematické simulace voleb byly co nejdokonalejší, nemůžeme se spokojit jen s mechanickým účinkem volebních systémů a předpokládat (nesprávně), že psychologický účinek volebního systému neexistuje, tedy že voliči volí vždycky naprosto stejně, ať je volební zákon jakýkoli. Pokud označují mechanický efekt (čistého nebo téměř čistého) poměrného volebního systému jen za „relativní“, protože „neredukuje“ počet stran, psychologický efekt lze podle mého názoru i u (čistého nebo téměř čistého) poměrného volebního systému označit za „absolutní“ neboli přímý, protože ovlivňuje to, jaké strany nebo kandidáty bude občan volit. Z toho, že čisté poměrné zastoupení voliče „neomezuje“, řečeno Sartoriho terminologií, přece nplyne, že nemá žádný psychologický účinek.

³⁹ Sartori si při obhajobě svého přeformulování zákonů o vlivu volebních systémů na stranické systémy stěžuje: „Autoři, kteří popírají reduktivní účinky relativně většinových systémů, téměř bez výjimky hovoří o nestrukturovaných stranických systémech, což znamená, že ‚zákon‘ vyvracejí pomocí situací, na které se tento zákon nevztahuje.“ [Sartori 2001: 50] Sartori sám se však ve své kritice Duvergera uchyluje k podobným postupům, jaké odsuzuje u svých odpůrců: vždyť proti Duvergerovi vytahuje příklady zemí (Malta, Irsko), ve kterých mají volební systémy většinové účinky v důsledku malých volebních obvodů.

strany, po roce 1989 přechází spíše k umírněnému pluralismu, tedy jedné z forem multipartismu.

V Maltě o bipartismu hovořit lze, ale podobně jako v Irsku i zde je volební systém jednoho přenosného hlasu s malými volebními obvody. Jednokomorový parlament tam má 65 poslanců na pouhých 13 volebních obvodech, ve všech se volí 5 poslanců.

Rakousko zařazoval v 60. letech k bipartismu zejména Jean Blondel [viz Blondel 1968], který svou typologii stranických systémů nezakládal na procentech mandátů v dolní komoře, ale na procentech voličských hlasů. Správnější je podle mě opačný postup. V Rakousku však dvakrát sociální demokraté získali absolutní většinu i voličských hlasů, ne pouze poslaneckých mandátů (v parlamentních volbách roku 1975 a 1979 získala SPÖ vždy 51 % hlasů, kromě toho v roce 1971 získala 50 % a téměř stejného výsledku – 49,8 % – dosáhla i rakouská lidová strana ÖVP v roce 1945). Z hlediska Sartoriho kritérií nebylo ovšem Rakousko ani od konce 2. světové války do poloviny 80. let – svým mechanismem – bipartistické. Velké strany tam velmi často vládly spolu, a Rakousko mělo tedy podle jeho kritérií jen bipartistický „formát“ (podle některých specialistů odpovídalo dokonce spíše umírněnému pluralismu než bipartismu, což platí ještě víc od 2. poloviny 80. let, kdy se tam objevují dokonce i některé prvky polarizovaného pluralismu).

A ve volbách v únoru 1953 se stalo v Rakousku s proporčním volebním systémem to, co se obvykle vytýká jednokolovému relativně většinovému systému, že totiž výjimečně strana, která získá nejvíce procent hlasů, nezíská největší procento mandátů: rakouská lidová strana získala o jeden mandát více než sociálnědemokratická strana, přestože té dali voliči nepatrně větší procento hlasů (74 mandátů s 41,3 % hlasů pro ÖVP, jen 73 mandátů s 42,1 % hlasů pro SPÖ).

2) *„Druhý účinek poměrného zastoupení je, že usnadňuje (favorise) rozdělení existujících stran.“* [Duverger 1950: 19] Ani v tomto případě nejde podle mého názoru přísně vzato o „množení“ stran „o sobě“. Slovo „usnadňuje“ má opět smysl pouze ve srovnání s většinovým volebním systémem, jinak bychom mohli zopakovat, že poměrné zastoupení ani neusnadňuje, ani neztěžuje rozdělení existujících stran, že je tedy i zde neutrální. Volební systém poměrného zastoupení sám strany nerozdělí, jen neklade tomuto rozdělení překážky. Ve srovnání s většinovým systémem se však zvyšuje pravděpodobnost, že strany se vnitřně rozdělí a vzniknou tak např. z jedné strany strany dvě. Opět jde tedy podle mého názoru o účinek relativní, nikoli absolutní. Ale přestože je jen relativní, je něčím reálným, a nikoli zanedbatelným.

Duverger samozřejmě uznává, že rozdělování, rozkoly a schizmata uvnitř stran existují i za většinového volebního systému. „Ale mají pak jen prozatímní a omezený charakter: buď se obě frakce za nějakou dobu opět spojí, nebo se jedna z nich připojí k soupeřící straně [...]. Naopak za proporční reprezentace jsou zpravidla rozkoly trvalé, protože tento volební systém brání tomu, aby byly tyto rozdílné frakce rozdrčeny svými soupeři. Je pochopitelné, že zavedení poměrného zastoupení koinciduje (tj. vyskytuje se současně) téměř vždycky se schizmaty uvnitř starých stran, ať už jde o schizmata přiznaná (stará strana se rozpůlí do

dvou, které se jí nadále dovolávají), nebo o schizmata maskovaná (strana, která se označuje za novou, se utvoří z části vůdců a kádrů staré strany, která nepřestává existovat).“ [Duverger 1950: 19]⁴⁰

Závěrem Duverger shrnuje: „Avšak tento druhý účinek poměrného zastoupení je dost omezený. Celkově vzato poměrné zastoupení udržuje skoro beze změny sestavu (armature) stran existujících v okamžiku jejího zavedení. Nikdy nemá ‚atomizující‘ moc, kterou mu někteří připisují. Ve většině případů se schizmata, která jsme uváděli, projevila rozdělením jedné velké strany do dvou jiných stran, které si pak zachovaly svá postavení v dalších volbách.“ [Duverger 1950: 19–20]

3) *Proporcionální reprezentace (PR) usnadňuje prosazení nových stran, zejména malých.* „Více než dělením stran starých se množící efekt projevuje utvářením stran nových. Je třeba k tomu upřesnit, že tento třetí efekt poměrného zastoupení se týká především malých stran, což je ostatně přirozené, protože hlavní úseky veřejného mínění zaujímají nadále tradiční strany. Právě proto, že někteří zanedbali toto upřesnění, zdánlivě oprávněně popírali množící ráz PR.“ [Duverger 1950: 20] Duverger má přirozeně na mysli to, že je pro nové malé strany za poměrného systému snadnější získat parlamentní zastoupení, nikoli to, že by je tento volební systém nějak zázračně „vytvořil“. Opět jde tedy podle mě jen o efekt relativní.

4) Tohle vše samozřejmě platí o (téměř) čistém poměrném zastoupení, zatímco v praxi se uplatňují různá omezení, která těmto účinkům poměrného zastoupení brání, nebo je aspoň zmenšují. „A také proto [někteří zdánlivě oprávněně popírali multiplikační efekt proporční reprezentace, pozn. M. N.], že ve většině fakticky používaných proporčních zastoupení byla přijata opatření, aby se bránilo vytváření malých stran, které je přirozeným plodem systému. Je např. známo, že d’Hondtova metoda nebo metoda největších průměrů [...] zjevně znevýhodňují malé strany a snaží se tak kompenzovat důsledky PR. [...] Ve skutečnosti úplné poměrné zastoupení nikde neexistuje, a to nikoli v důsledku technických potíží (které lze zvládnout),⁴¹ ale kvůli jeho politickým důsledkům, a zvláště jeho tendenci množit skupiny více méně miniaturní a proměnlivé.“ [Duverger 1950: 19–20]

⁴⁰ V ČR do značné míry odpovídá „maskovanému schizmatu“ vznik TOP 09 – odpovídal by mu ještě více, kdyby jednu ze složek netvořili „starostové“.

⁴¹ „Neznamená to, že by bylo nemožné zavést volební systém, jehož účinky by se za obvyklých okolností blížily přesné proporcionalitě. Základem takového volebního systému by byl největší možný volební obvod, tj. celý stát by tvořil jediný volební obvod (pokud bychom vycházeli z počtu křesel v české Poslanecké sněmovně, tento jediný volební obvod by byl dvousekmandátový). Kromě toho by se samozřejmě mohla zvolit jedna z těch formulí přepočtu hlasů na mandáty, které jsou více méně neutrální, tj. nezvýhodňují např. ani větší ani menší strany [...]. Podstatnou otázkou však není to, zda lze zavést takový volební systém, jehož účinek by se za obvyklých okolností blížil přesné proporcionalitě, ale [...] zda máme o tak přísnou proporcionalitu vůbec usilovat. ‚Zákonodárce‘, abychom mluvili jako Aristoteles, přece může mít různé cíle, a není nikterak evidentní, že vysoce proporční účinek by měl být mezi těmi cíli nějak privilegován.“ [Novák, Lebeda a kol. 2004: 13] Různé cíle (goals), které může mít volební systém, velmi dobře vyložil Horowitz [2003].

Shrnutí: poměrné zastoupení

- usnadňuje udržení stávajícího multipartismu,
- usnadňuje rozdělení existujících stran a především
- usnadňuje prosazení stran nových, zejména malých.

Všechny tyto efekty jsou podle mě jen relativní, což znamená, že přímo (čisté nebo téměř čisté) poměrné zastoupení multipartismu mechanicky ani nepomáhá, ani ho neztěžuje, tj. je vůči němu neutrální.⁴²

To vše samozřejmě podle Duvergera platí o vysoce proporčních volebních systémech, zatímco skutečně zavedené proporční volební systémy tyto účinky nejčastěji záměrně omezují různými „většiotvornými prvky“ (Jan Filip), které mají více nebo méně „většinové účinky“, jinými slovy fakticky zavedené „nečisté“ (Sartori) proporční zákony mohou mít disproporční efekty ve prospěch velkých politických subjektů (velkých stran nebo předvolebních koalic).

Proporcionální reprezentace tedy strany samozřejmě sama nemnoží, ale pokud nějaký jiný faktor způsobuje množení stran, pak tomu na rozdíl od většinového zastoupení nebrání, a proto množení stran (a) relativně usnadňuje a (b) pravděpodobnost množení stran (jehož různé aspekty Duverger rozlišuje) je proto za proporcionální reprezentace (pokud všechny ostatní okolnosti zůstávají stejné, tj. *ceteris paribus*) větší než za majoritní reprezentace.

Vliv dvoukolového většinového systému na počet stran

Účinky *dvoukolového většinového* systému⁴³ jsou podle Duvergera obtížněji zjištělné než účinky jednokolového většinového systému nebo poměrného zastoupení. „Zdá se, že existence druhého kola by měla teoreticky usnadňovat množení stran: fragmentace sousedících tendencí nepoškozuje jejich globální zastoupení, protože se vždycky mohou seskupit v druhém, užším kole. Dříve popsané jevy

⁴² Tím se podle mě liší od volebních systémů s disproporčními účinky (obvykle jde o většinové volební systémy, ale patří k nim i některé „nečisté“ – jak se vyjadřuje Sartori – formy poměrného zastoupení), jejichž účinky na stranický systém jsou naopak přímé.

⁴³ Kategorie „dvoukolových většinových“ systémů je však neobyčejně široká, podle Sartoriho dokonce obrovsky proměnlivá [viz Sartori 2001: 79]. Jsou v ní mj. zahrnuty i relativně většinové, i absolutně většinové systémy, např. francouzský způsob volby prezidenta je dvoukolový absolutně většinový, francouzský způsob voleb do Národního shromáždění je dvoukolový relativně většinový. I zde je tedy třeba přesně vymezit, který volební systém máme na mysli. Jak jsem zdůvodnil už výše, z hlediska praktických účinků je podle mého názoru rozdíl mezi relativně většinovými a absolutně většinovými volebními systémy mnohem důležitější než mezi jednokolovými a dvoukolovými [více in: Novák 2009]. Na druhé straně z hlediska *taxonomického* nemusíme opouštět zavedené dělení většinových systémů podle počtu kol (zejména na jedno- a dvoukolový) a lze nazývat dvoukolový absolutně většinový „uzavřeným“ dvoukolovým, zatímco dvoukolový relativně většinový „otevřeným“ dvoukolovým systémem. A nezapomínejme, že stupeň „otevřenosti“ druhého kola se může hodně lišit [viz Novák 2013a, b].

„polarizace“ a „podreprezentace“ tady nehrají nebo hrají jen v druhém kole, zatímco v prvním kole si každá strana udržuje plně své šance. Pozorování zemí, které druhé kolo praktikovaly, zdá se, v praxi potvrzuje tuto racionální analýzu.“ [Duverger 1950: 21–22]

Duverger analyzuje tři výjimky nebo odchylné případy: Norsko, Dánsko a Belgie. Např. v Belgii byl až do roku 1894 přísný bipartismus a nástup socialistické strany v tomto roce vyvolal proces eliminace liberálů. Zavedení poměrného zastoupení tento proces eliminace zastavilo. Pro Duvergera je problémem, že existence druhého kola nezpůsobila multipartismus. Prvním prvkem vysvětlení je bipartismus sám, v jehož důsledku k druhému kolu vůbec nedocházelo a zůstávalo jen na papíře. „To nám dává příležitost zdůraznit vzájemnou závislost politických jevů: volební systém ovlivňuje organizaci stran, ta sama ale také reaguje na volební systém.“ [Duverger 1950: 23]

Problém se tím jen přesunuje, jak Duverger uznává. Pak přichází druhé vysvětlení: vysoce organizovaná, hierarchická a disciplinovaná struktura belgických politických stran ve druhé polovině 20. století. „Toto silné vnitřní ustrojení (armature) umožnilo belgickým stranám vítězně vzdorovat tendenci druhého kola ke štěpení, a tak zabránila rozkolům, které by druhé kolo zvětšilo.“ [Duverger 1950: 23]⁴⁴ Vysvětlení je sice správné, ale podle mého názoru se tím problém opět jen přesunuje; vždyť podle druhého Duvergerova pravidla by měl dvoukolový volební systém přivádět nejen k multipartismu, ale také k flexibilním stranám, a ono je tomu v belgickém případě druhé poloviny 19. století přesně naopak: nebyl tam multipartismus, ale bipartismus, a strany tam nebyly flexibilní, ale rigidní. V daném případě tedy působení volebního systému bylo slabší než působení těch faktorů, které měly opačný vliv.

Ve Francii, Duvergerově vlasti, byl nejvíce kritizován tento druhý Duvergerův „zákon“. Duverger později sám uznal, že dvoukolový většinový systém může přispět k utvoření dualismu aliancí („quadrille bipolaire“, tj. doslova bipolární čtverylky).⁴⁵ Kromě toho nutnost aliancí ve druhém kole vede normálně k tomu, že se spíš prosadí kandidáti či strany středu nebo umírnění než kandidáti či strany krajně pravicoví nebo krajně levicoví, kteří těžko nacházejí koaliční partnery. To se nedávno snažili ověřit na základě laboratorních experimentů Karin Van Der Straeten, Nicolas Sauger, Jean François Laslier a André Blais. Dospěli k závěru, že ve srovnání s jednokolovým většinovým systémem skutečně dvoukolový většinový mírně zvýhodňuje centristické kandidáty. Tento rozdíl je však podle nich jen malý: vysvětlují to tak, že mechanický a psychologický účinek zde působí opačným směrem a jejich vliv se proto vzájemně téměř anuluje [viz Van Straeten, Sauger, Laslier, Blais 2010].

⁴⁴ Duverger zde tedy poukazuje na proměnnou, která v Sartoriho přeformulování Duvergerových zákonů bude později hrát klíčovou roli: „systémovou strukturaci stran“.

⁴⁵ Dnes je situace ve Francii poněkud odlišná, netočí se to ani tak okolo dvou aliancí, ale spíš okolo dvou stran (socialistů a UMP), a tak se to vlastně už blíží bipartismu.

V jednom ze svých pozdních spisů Duverger poznamenává, že „... většinové systémy si zasluhují být dány vedle sebe blíž než v těch formulích [Duvergerových zákonech, pozn. M. N.]: nejen jednokolové, ale i dvoukolové zvýhodňují nejsilnější strany a znevýhodňují nejslabší.“ [Duverger 1988b: 56–57] Zdá se, že laboratorní experimenty, které provedli francouzští politologové Annie Laurentová a Bernard Dolez, potvrzují tuto pozdější Duvergerovu tezi, ale nejsou příliš vzdáleny ani od jeho původní formulace: „Podle našich experimentů se dvoukolový většinový systém nachází jasně ve zprostředkujícím postavení mezi jednokolovým většinovým systémem a poměrným zastoupením. I když nesměřuje k vzniku bipartistického systému, je dvoukolový většinový systém bližší jednokolovému většinovému než poměrnému zastoupení s velikostí obvodu M rovnou 6, ať už z hlediska odchylky od proporcionality (podle indexu Loosemore-Hanby), nebo z hlediska efektivního počtu stran (podle indexu Laakso-Taagepera).“ [Dolez, Laurent 2010: 127]

Lze shrnout, že právě toto druhé tendenciální pravidlo Duverger sám později nejvíce upravil: spojuje sice stále ještě dvoukolový většinový systém s multipartismem, avšak zejména z klíčového hlediska fungování stranického systému se podle něho jeho působení podobá spíše jednokolovému většinovému systému než poměrnému zastoupení.

Obecně k testování vztahů mezi volebními systémy a počtem stran

I když nepovažuji otázku počtu stran za základní, byla předmětem rozsáhlých pokusů o testování a díky tomu se na ní dají ukázat různé způsoby, jak se mohou Duvergerovy zákony obecně vykládat, např. deterministicky nebo probabilisticky, kvantitativně nebo kvalitativně, na základě různého chápání kauzality atd.⁴⁶ Mým cílem v tomto textu je jen stručná enumerace různých možných přístupů. Jedním z problémů, na který při tom narážíme, je jednoznačně vymezit proměnné, se kterými operujeme (např. „poměrné zastoupení“ je velice široká kategorie, ale ani „bipartismus“ není příliš snadné přesně definovat), ať už kvantitativně (k měření počtu stran můžeme použít tzv. „efektivní počet [parlamentních] stran“ podle Taagepera a Shugarta), nebo kvalitativně (Sartoriho kvalitativní „pravidla počítání“ neboli „kritéria relevance“ politických stran).

Chceme-li testovat vztah mezi nezávislou proměnnou, kterou je určitý volební systém (např. jednokolový relativně většinový), a závislou proměnnou, kterou představuje určitý stranický systém (např. bipartismus), první, co se nabízí, je *statistická korelace* mezi těmi dvěma proměnnými. To provedl Douglas Rae a vypočítal na základě rozboru 121 voleb ve 20 zemích, že ze 107 případů spadá do předpověděných kategorií spojitosti (asociace) 89,7 %: 23 jednokolových většinových voleb z 27 jsou spjaty s bipartismem, 73 z 80 jiných systémů voleb s multipartismem. „Výjimky“ jsou soustředěny do dvou zemí: Rakouska, kde 4 volby podle poměrného systému jsou přesto spjaty s bipartistickým „formátem“

⁴⁶ Tyto otázky v české literatuře analyzuje zejména Karel Kouba [viz Kouba 2011a, b, 2014].

(Sartori), a Kanady, kde 7 voleb podle většinového jednokolového systému bylo přesto spojeno s multipartismem. Rae uvádí, že to „vypovídá o vztahu, který je sice o něco slabší, než bychom očekávali na základě termínu ‚sociologický zákon‘, nicméně představuje silnou spojitost (association)“ [Riker 1971: 94]. Jak však takovou silnou asociaci interpretovat?

Místo statistických korelací se můžeme pokoušet testovat Duvergerovy zákony na základě nutných a postačujících podmínek. Zatímco statistik si bude klást otázku: „Jak velký je příčinný efekt jedné nezávisle proměnné na hodnotu závisle proměnné v dané populaci případů?“, kvalitativní výzkumníci si většinou budou klást otázku: „Které podmínky nebo kombinace podmínek vedou ke zkoumanému důsledku v konkrétním případě?“ [Kouba 2011b: 473] Podobně soudí Sartori, který upozorňuje na „klíčový rozdíl“ mezi zákony, které předpovídají jen třídu událostí, a zákony, které předpovídají jednotlivé události. Statistické ověřování se hodí pro zákony, které předpovídají třídu událostí, ale zákony o vlivu volebních systémů na stranické systémy mají platit pro všechny volby jednotlivě [viz Sartori 2001: 42–43].⁴⁷

Je-li jednokolový většinový systém nutnou podmínkou, znamená to, že vždycky, když se vyskytuje bipartismus, vyskytuje se i jednokolový většinový systém, ale neplatí, že by přítomnost jednokolového většinového systému musela vždycky být doprovázena přítomností bipartismu. Pokud bychom považovali jednokolový většinový systém jenom za nutnou podmínku bipartismu, pak by za „protipříklady“ neboli „výjimky“ nemohly být považovány ty případy, kdy výskyt většinového systému není doprovázen bipartismem (ze známých výjimek by tak odpadla Kanada a Indie).

Je-li jednokolový většinový systém postačující podmínkou, znamená to, že vždycky, když se tento volební systém vyskytuje, vyskytuje se i bipartismus, ale přítomnost bipartismu nemusí být doprovázena přítomností jednokolového většinového systému. Tentokrát by odpadla zejména známá výjimka Rakouska, zatímco při statistické korelaci Rakousko zůstává protipříkladem neboli výjimkou.

Je-li jednokolový většinový systém nutnou a postačující podmínkou bipartismu, znamená to, že vždycky, když se vyskytuje, vyskytuje se i bipartismus a vždycky, když se vyskytuje bipartismus, musí být přítomný i tento volební systém. Konečně pokud jednokolový většinový volební systém není ani nutnou, ani postačující podmínkou bipartismu, znamená to, že ani jeho přítomnost neimplikuje bipartismus, ani bipartismus neimplikuje jeho výskyt.

Domnívám se, že přísně vzato Duvergerova tendenciální pravidla odpovídají poslední možnosti, tj. např. jednokolový většinový volební systém není ani nutnou, ani postačující podmínkou bipartismu. Nutnou podmínkou není proto, že jiné proměnné mohou způsobit bipartismus i za nepřítomnosti tohoto voleb-

⁴⁷ Na druhé straně určitý stranický systém existuje jen tehdy, když se dlouhodobě udržuje (dejme tomu více než třikrát po sobě). Důležitá z toho hlediska tedy není situace v důsledku jednotlivých voleb, ale v dlouhodobější perspektivě.

ního systému, a postačující podmínkou není proto, že i za přítomnosti tohoto volebního systému tam mohou jiné proměnné jeho působení anulovat.

Naštěstí pro Duvergerovy zákony „... současné metodologické nástroje jako fuzzy množinová kvalitativní srovnávací analýza [...], nebo analýza nutných podmínek [...] umožňují chápat nutné a postačující podmínky probabilisticky. Zatímco u standardního pojetí nutných a postačujících podmínek by jediný odchylný případ vyvrátil výrok ohledně platnosti nutné či postačující podmínky, tyto probabilistické techniky zohledňují rovněž četnost takových odchylných případů. Je pak možné hovořit o *téměř* nutných či *téměř* postačujících podmínkách.“ [Kouba 2014] V tom případě bychom ten „Duvergerův zákon“, který se „skutečnému sociologickému zákonu“ nejvíc blíží, mohli považovat právě za příklad „téměř nutné“ a „téměř postačující“ podmínky. Takto lze podle mě interpretovat, co píše Duverger v roce 1951: „Ze všech schémat, která jsou v této knize definována, je toto bezpochyby nejbližší skutečnému sociologickému zákonu. Lze pozorovat téměř všeobecnou koincidenci (tj. současný výskyt) mezi jednokolovým většinovým volebním systémem a bipartismem: dualistické země jsou majoritní a majoritní země jsou dualistické. Výjimky jsou velmi vzácné a dají se obvykle vysvětlit zvláštními okolnostmi.“ [Duverger 1951: 247, 1981: 306]⁴⁸

Výjimky neboli „protipříklady“ tedy můžeme přijmout. Pokud se jich však chceme zbavit, můžeme to podle Sartoriho provést tak, že buď zavedeme nezbytnou podmínku, která platnost zákona omezí, a výjimka tím přestane existovat, anebo výjimku – či výjimky – vtělíme do přeformulovaného zákona [viz Sartori 2001: 44]. Tak postupovali především (v chronologickém pořadí) (1) Douglas Rae, (2) William H. Riker a nejméně (3) sám Giovanni Sartori:

1) „Jednokolové většinové volby jsou vždy spjaty se střetnutím dvou stran, ledaže by existovaly mocné místní menšiny organizované ve stranu (př.: Kanada).“ [Rae 1971: 95]

2) „Jednokolový většinový volební systém vytvoří a udrží dvoustranickou soutěž, s výjimkou zemí, kde (1) strany třetí na celostátní úrovni jsou nastálo jednou ze dvou stran na lokální úrovni; (2) jedna ze stran je téměř vždycky Condorcetovým vítězem ve volbách.“ [Riker 1982: 761]

3) „Existují-li systémová strukturace a voličský rozptyl (jako spojené nutné podmínky), relativně většinové jednokolové systémy vedou (jako jeho postačující podmínka) k dvoustranickému formátu. Anebo je obzvláště silná systémová strukturace sama nutnou a zároveň náhradní postačující podmínkou dvoustranického formátu.“ [Sartori 1994: 45, český Sartori 2001: 59]

Rae, Riker i Sartori poukazují na roli třetích stran, které jsou malé na celostátní úrovni, ale velké na úrovni některých volebních obvodů. To vysvětluje

⁴⁸ Nejméně špatným přeložením Duvergerových slov je tedy chápat jednokolový relativně většinový volební systém jako téměř nutnou a téměř postačující podmínku bipartismu. Je jinou otázkou, zda tomu tak skutečně je, jak se Duverger domnívá.

výjimku Kanady. Naopak pokud jde o indickou výjimku, Riker ji vysvětluje jinak než Sartori. Středové umístění Strany Kongresu v Indii (jehož důsledkem je, že v dvoustranickém soutěžení je téměř vždycky Condorcetovým vítězem) brání podle něho jejím soupeřům, aby se proti ní spojili nebo fúzovali. Sartori naproti tomu klade důraz na přítomnost nebo naopak nepřítomnost „systémové struktury“ stran.

Zmínění politologové přitom považují jednokolový většinový systém za *postačující* podmínku. Kdybychom však vzali vážně to, na co specialisté na stranické systémy počínaje Duvergerem kladou důraz, že totiž lze hovořit o určitém stranickém systému leda tehdy, když existuje dlouhodobě (více než třikrát po sobě),⁴⁹ mohli bychom chápat jednokolový většinový systém také jako *nutnou* (nebo téměř nutnou) podmínku dlouhodobého udržování bipartismu. To by lépe odpovídalo Duvergerovu názoru, že volební systém není „motorem“ stranických systémů, ale jen plynem nebo brzdou. Jinak řečeno, není hlavní příčinou, ale spíše zvyšuje nebo snižuje pravděpodobnost, že se ten či onen stranický systém, způsobený jinou příčinou, dlouhodobě udrží.

Podle Duvergera je však v autě, o němž je jeho metafora, mnohem účinnější brzda (většinového systému) než plyn (proporčního systému). Můžeme proto považovat jednokolový relativně většinový volební systém za téměř postačující podmínku a zároveň i za téměř nutnou podmínku (dlouhodobě přetrvávajícího) bipartismu. Naproti tomu PR (a velké volební obvody) můžeme chápat jako pouhou téměř nutnou podmínku: „Velké volební obvody jsou nutnou, ale nikoli postačující podmínkou pro vysoký počet stran.“ [Clark, Gilligan, Golder 2006: 326; srov. Kouba 2014]

Pokud jde o poslední Duvergerův zákon, týkající se vlivu dvoukolového většinového systému, nechám ho stranou. Nikoli proto, že Duverger sám jeho formulaci časem nejvíc upravil, ale proto, že jeho účinek se týká daleko méně počtu stran (na kontinuu stranických systémů se sice přiblížil v pozdní formulaci bipartismu, ale zůstal ještě multipartismem) než závislosti mezi stranami a s tím související tendence k bipolaritě.

Duvergerovu tezi o tom, že motorem stranických systémů jsou „sociologické proměnné“ neboli „issue dimensions“ (tematické dimenze), lze také do operationálnější podoby převést tím způsobem, že budeme předpokládat, že účinek volebního systému na stranický systém bude podmíněn strukturou společnosti, a to etnickou heterogenitou.⁵⁰ Tím, že vezmeme v úvahu „interakční efekty“

⁴⁹ Proto i samotné rozlišování mezi „vytvořením“ bipartismu a jeho „udržováním“ může být matoucí: vždyť bipartismus nevznikne, když jednou po volbách nastane situace, která odpovídá bipartismu, ale teprve poté, co se taková konstelace v dané zemi (nebo obecněji v politické jednotce) stabilně usadí.

⁵⁰ Jak vysvětluje Shugart, zvolit etnickou heterogenitu má sice nevýhodu, že zde nejsou zahrnuty jiné sociologické proměnné, ale umožňuje to vyvarovat se problému tautologie [viz Shugart 2005: 30; srov. Kouba 2014].

stupně etnické heterogenity s volebními systémy, korigujeme sporné závěry výzkumů, které předpokládají jenom „symetrické efekty“ volebních systémů. To v České republice zásadně prosazuje Karel Kouba, který tímto způsobem dospěl k závěru, že účinek volebního systému na počet volebních stran je významný pouze v etnicky výrazně heterogenních zemích [viz Kouba 2014]. Je však třeba zdůraznit, že Kouba analyzoval jen počet *volebních* stran, nikoli počet parlamentních stran, a bral tedy v úvahu jen psychologický (strategický) účinek volebního systému, tj. odhlížel od vlastního „mechanického“ účinku volebního systému. Pro analýzu stranických systémů je samozřejmě třeba operovat s počtem *parlamentních* stran.

Pokud je Duvergerově formulaci bližší ta verze interakčního pohledu, která za primární považuje sociální strukturu, jejíž účinek na stranický systém je volebním systémem jen sekundárně modifikován, je otázka, zda to platí nejen na vztah mezi PR a multipartismem, ale i na vztah mezi jednokolovým relativně většinovým volebním systémem a bipartismem, který se podle Duvergera „nejvíc blíží“ skutečnému sociologickému zákonu. Pokud nikoliv, pak by pro tento vztah platila spíše druhá verze interakčního pohledu, jak ji formulovali např. Octavio A. Neto a Gary W. Cox. Duverger podle nich chápal sociální strukturu jako „... víceméně reziduální chybu, něco, co může odklonit stranický systém mimo svou centrální tendenci určenou volebním zákonem“ [Neto, Cox 1997: 151; česky Kouba 2014]. Duverger spojuje základní roli „sociologických“ proměnných s tvořením stran. Jednokolový relativně většinový volební systém sice žádné *strany* netvoří, ale skutečně (spolu)vytváří dvoustranický *systém* tím, že tvoření stran (způsobené sociologickými faktory), které normálně vede k multipartismu, naopak mocně „brzdí“.

Přesto můžeme vyjít z toho, že teze o primární roli sociologických faktorů, které volební systém pouze sekundárně modifikuje, platí všeobecně. Musíme mít ale stále na mysli, že „sekundární“ zde neznamená bezvýznamný. „Volební instituce jsou důležité, ale pouze proto, že určují míru, do jaké se sociální síly promítají (převádějí) do politických stran.“ [Clark, Golder 2006: 679, srov. též 681 a 682] To, že je jednokolový relativně většinový volební systém téměř nutnou a téměř postačující podmínkou dvoustranického systému, není v rozporu s tím, že volební systémy „jen“ sekundárně modifikují primární účinek sociologických proměnných, pokud jde o „tvoření“ politických stran. Duvergerova koncepce není čistě institucionalistická, ale spíše sociologickoinstitucionalistická. William Roberts Clark a Matt Golder uvádějí, že Duvergerovy zákony „nejsou jeho vysvětlením počtu stran, ale spíše sadou empirických implikací, které lze vyvodit z jeho teorie“ [Clark, Golder 2006: 681]. Můžeme pak formulovat určitý počet hypotéz týkajících se počtu politických stran. Uvedme aspoň následující:

- „Sociální heterogenita zvyšuje počet stran, ale jedině tehdy, jestliže volební instituce jsou dostatečně permissivní.“ [Clark, Golder 2006: 683]
- „Počet volebních stran by měl mít větší pozitivní účinek na počet parlamentních stran tam, kde je volební obvod větší.“ [Clark, Golder 2006: 688]

Drtivá většina současných badatelů se zabývá jen vztahem (volebních systémů a jiných faktorů) k počtu (volebních nebo parlamentních) stran.⁵¹ Počet stran však ani podle Duvergera – tím spíš podle Sartoriho – není hlavní složkou stranických systémů. Proto je třeba dávat pozor, aby závěry týkající se vlivu na počet (parlamentních, natožpak volebních) stran nebyly prostě a jednoduše ztotožňovány (resp. směřovány) s vlivem na stranický systém jako takový a zejména na jeho funkční vlastnosti.

V Sartoriho koncepci relevantní počet (parlamentních) stran určuje pouze „formát“ stranických systémů, ale důležitější než formát je podle něho „mechanismus“ stranických systémů, který je určován zejména (ve stranických systémech svobodné soutěže) stupněm polarizace neboli ideologické vzdálenosti mezi nejvzdálenějšími stranami. Např. dva multipartistické systémy, jimiž jsou polarizovaný pluralismus a umírněný pluralismus, se od sebe liší více, než se odlišuje systém dvou stran od umírněného pluralismu, který je přitom jedním z typů systému více než dvou stran. Podobně rozdíl mezi bipolárními a multipolárními stranickými systémy je podle Duvergera významnější než rozdíl mezi bipartismem a multipartismem, takže třeba americký flexibilní bipartismus má podle něho méně společného s britským rigidním bipartismem než s kontinentálním multipartismem.

Jedním z mála autorů, kteří nezkoumají jen vztah (volebních systémů nebo jiných proměnných) s počtem stran, ale skutečně s typem (a mechanismem) stranických systémů, je tchajwanský profesor politické vědy na Universitě Soochow Wen-Cheng Wu [viz Wen-Cheng 2001]. Ten se snaží přeformulovat dvě Duvergerovy hypotézy (podobně jako mnoho anglosaských politologů, i on je zjednodušeně převádí na jednu) tak, že zatímco poměrný volební systém napomáhá (*tends*) „polarizovanému multipartismu“, dvoukolový většinový volební systém napomáhá „umírněnému multipartismu“.⁵² Wen-Cheng Wu k tomu dává příklady francouzské 4. a 5. republiky. Ve 4. republice byl volební systém poměrného zastoupení a zároveň *polarizovaný* multipartismus, v 5. republice je naproti tomu dvoukolový většinový volební systém a *umírněný* multipartismus.

Tchajwanský politolog (podobně jako mnoho současných anglosaských politologů) nezaregistroval, že Duverger se nespokojuje jen s tradičním rozdělením stranických systémů na monopartismus, bipartismus a multipartismus, ale už od začátku 50. let 20. století vytváří sofistikovanější typologii. Wen-Cheng Wuovo přeformulování dvou Duvergerových hypotéz je však v každém případě pozoruhodné a je velmi blízké tomu, jak je vyjádřil sám Duverger. Můžeme proto nahradit Sartoriho dva typy multipartismu vlastními Duvergerovými typy (poměrné

⁵¹ Jak jsem uvedl výše, některé výzkumy dokonce zkoumají jen vliv volebních systémů na počet volebních stran (resp. „efektivní počet volebních stran“), zatímco pro analýzu stranických systémů je nutné operovat s počtem parlamentních stran (nebo s „efektivním počtem parlamentních stran“).

⁵² Wen-Cheng Wu tedy k přeformulování Duvergerových hypotéz užívá Sartoriho dvou typů multipartismu.

zastoupení by tak „tendovalo“ k multipolárnímu neboli skutečnému multipartismu, dvoukolový většinový volební systém by tendoval ke zdánlivému neboli bipolárnímu multipartismu).

Podobnost není nijak náhodná a má hlubší důvody. Řada specialistů (patří k nim vedle Duvergera i Sartori a z dalších např. Donald L. Horowitz [viz Horowitz 2002, 2003] a jiní) nesouhlasí s Arendem Lijphartem, podle něhož volební systém poměrného zastoupení pomáhá „konsensu“,⁵³ zatímco většinový systém prý zostruje „konflikt“ a vede k „Adversary Politics“ (pozdní Samuel E. Finer z roku 1975), ale naopak soudí, že konsensu pomáhají spíše některé většinové systémy. Např. Sartori dává přednost dvoukolovým „polootevřeným“ většinovým volebním systémům, o nichž píše, že vedou ke „zklidňování politiky“, trestají ideologickou politiku a odměňují politiku pragmatickou [Sartori 2001: 77].

Nejednou experti na volební design doporučují absolutně většinové volební systémy, z nichž jsou známy zejména dva: dvoukolový absolutně většinový systém, používaný v řadě zemí (dnes už i v České republice) k volbám hlavy státu, a pak „australský“ alternativní preferenční absolutně většinový volební systém, který je na rozdíl od předchozího jednokolový (ale volič tam má víc hlasů, z nichž preferenční je ten první). Právě australský „alternativní“ preferenční většinový systém bývá často doporučován pro své konsensuální účinky. Absolutně většinové volební systémy jsou totiž zvláště nevýhodné pro antisystémové strany.

Někteří specialisté na politické strany, mezi jinými příliš brzy zesnulý Peter Mair, pravda, před časem tvrdili, že antisystémové strany v moderních demokratických zemích už prakticky neexistují a že Sartoriho typ „polarizovaného pluralismu“ v důsledku toho přestal být vhodný k charakterizování dnešní demokratické politiky [viz mj. Mair 2007: 257], avšak už řadu desetiletí pozorujeme přece rozmach nejrůznějších krajně pravicových, silně populistických, vysoce nacionalistických, xenofobních, antiimigračních a podobných stran v mnoha západoevropských zemích (týká se to především těch, které podle Lijpharta spadají převážně do „konsensuální“ demokracie, protože v nich se volební úspěchy těchto stran promítají i do odpovídajícího parlamentního zastoupení). Na základě empirických výzkumů lze proto také konstatovat zvyšování polarizace (v Sartoriho významu), a to dokonce i v zemích, které byly tradičně považovány za příklad konsensuální politiky, zejména ve Švýcarsku [viz Landner 2013: 192–193]. Tyto nesporné trendy, které se stále udržují přinejmenším od 80. let 20. století, jsou

⁵³ V jiné své práci upozorňují na to, že instituční řešení, které doporučuje Lijphart, není schopno vyřešit problémy silné „polarizace“ v Sartoriho smyslu. Zde k tomu dodávám, že výrazně propořčení volební systémy nejen nejsou schopny řešit problémy „polarizace“, ale ve srovnání s jinými volebními systémy nežádoucí nadměrné ideologické polarizaci naopak – přinejmenším relativně vzato – pomáhají, neboť, jak poznamenal Sartori v kritice Lijpharta, „čemu se nebrání, to se vlastně podporuje“ [Sartori 1994: 72, česky Sartori 2001: 85]. V tomto smyslu lze také souhlasit s hypotézou tchajwanského politologa, podle níž volební systém poměrného zastoupení tenduje k polarizovanému multipartismu.

v rozporu s tvrzením o anachroničnosti polarizovaného pluralismu, a to nejen tehdy, když jako Sartori chápeme pojem antisystémová strana i v širokém smyslu, tedy ne pouze v jeho přísném významu. A nejde jen o nějaké okrajové pozůstatky po „fašistické minulosti“. Ponejvíce jde naopak o poměrně nové strany (new right-wing parties), jejichž nedávný rozkvět přiléhavě charakterizoval známý italský politolog Piero Ignazi jako „tichou kontrarevoluci“ [viz Ignazi 1992].

Vliv volebních systémů na vnitřní strukturu stran

Význam slova strana je podle Duvergera neobyčejně široký, označuje velmi rozdílné sociologické skutečnosti. Zkoumáme-li jako jeden z činitelů, který na vysoce rozmanité struktury stran působí, volební systémy, hlavní rozdíl tu asi podle Duvergera nebude mezi proporčním a majoritním volebním systémem, ale mezi volbou kandidátní listiny a volbou jednotlivého kandidáta v jednomandátových obvodech, přičemž přítomnost nebo nepřítomnost druhého kola může také hrát dost velkou roli [viz Duverger 1950: 24].

Volba *kandidátní listiny* způsobuje posílení struktury stran, zatímco volba jednotlivce v *jednomandátových obvodech* její oslabení. Stranickou strukturu oslabuje také přítomnost druhého kola. Vliv se zvyšuje, když oba aspekty volebního systému působí stejným směrem, takže např. poměrné zastoupení, které je volbou kandidátní listiny a je v něm jen jedno kolo, zvláště posiluje stranickou strukturu. Podobně takový dvoukolový většinový systém, který je jednomandátový a dvoukolový, stranickou strukturu zvláště oslabuje. Zavedení volby kandidátních listin ve Francii roku 1945 „úplně změnilo strukturu politických stran: místo flexibilních a nedisciplinovaných stran třetí republiky se objevily rigidní a disciplinované strany čtvrté republiky“ [Duverger 1950: 26].

Mezi odchylnými případy je nejcharakterističtější Anglie, kde jsou jednomandátové obvody, ale strany jsou poměrně disciplinované a centralizované. „Obecně lze ostatně pozorovat uvnitř jedné země a ve stejné době veliké disparity ve struktuře stran, přestože je tam jeden a tentýž volební systém: je např. známo, že levicové strany mívají pevnější strukturu než strany pravicové. Podobně je třeba podtrhnout téměř úplnou totožnost struktury komunistických stran ve všech zemích, přestože volební systémy se v nich velmi liší. Tyto příklady ukazují meze vlivu volebních systémů. Zdá se, že [...] role volebního systému je větší ve vztahu k počtu stran než k jejich vnitřní struktuře.“ [Duverger 1950: 27]

Vliv volebních systémů na vzájemnou závislost stran

Volební systémy mají podle Duvergera převažující (prépondérant) vliv na vzájemnou závislost stran a na aliance, které mezi sebou mohou utvářet. Je zde třeba rozlišovat aliance volební, parlamentní a vládní, přičemž Duverger se zabývá ze-

jména volebními a nechává stranou parlamentní aliance. Podle něho lze působení volebních systémů v této oblasti opět zachytit do „formulí“ či tendenciálních pravidel:

- 1) Dvoukolový většinový systém tenduje k utváření těsných aliancí. Jeho mechanismus předpokládá, že nejméně úspěšné strany se stáhnou ve prospěch stran úspěšnějších.
- 2) Poměrné zastoupení tenduje k úplné nezávislosti stran. Avšak protože dává jen velmi zřídka absolutní většinu jedné straně, předpokládá aliance vládní. Jde o jeden z nedostatků poměrného zastoupení, rozpor mezi volební a vládní úrovní. Na volební úrovni strany činí vzájemně zcela nezávislémi, na vládní úrovni je naopak nutí spolupracovat. Obvykle to ztěžuje sestavení parlamentních koalicí a snižuje stabilitu vládních koalicí [viz Duverger 1950: 32].
- 3) Důsledky jednokolového většinového systému jsou velmi odlišné podle počtu existujících stran: za bipartismu způsobuje úplnou nezávislost stran, za multipartismu vyvíjí tlak naopak k velmi solidním aliancím, ještě nesrovnatelně těsnějším než aliance druhého kola, protože je třeba si rozdělit volební obvody už před volbami, což předpokládá mnohem úplnější dohodu, než když existence druhého kola dává svobodu různým kandidaturám v prvním kole. Utvořit takovou alianci je tedy těžší, ale když už je uzavřena, vede k hlubší spolupráci. Dále pak se podle Duvergera zdá, že koalice způsobené jednokolovým většinovým systémem jsou výrazně nerovné – směřují k vytváření satelitů, nikoli spojenců [viz Duverger 1950: 27]. Tato pravidla se pochopitelně týkají volebních aliancí. Pokud jde o vládní aliance, ty se zdají být spjaté s přítomností multipartismu, existují tedy především za poměrného zastoupení. Volební aliance mají zpravidla pokračování v aliancích vládních nebo opozičních.

Tím se Duverger dostává k bipolárnímu multipartismu: „Lze tak dospět k stabilnímu a regulárnímu systému, který se poněkud podobá bipartismu: místo dvou sjednocených stran proti sobě stojí dvě „federace stran“, jejichž síla značně závisí na stupni disciplinovanosti a organizovanosti příslušných stran.“ [Duverger 1950: 30] Tento aspekt už ve své knize z roku 1951 na různých místech Duverger rozvinul, takže stavěl spolu skutečný bipartismus s rigidními a trvalými aliancemi (tj. se zdánlivým neboli bipolárním multipartismem) proti pseudobipartismu (tj. flexibilnímu bipartismu) a skutečnému (tj. multipolárnímu) multipartismu. Takový bipolární multipartismus je pak vlastně jen vnějším zdáním, za nímž se ve skutečnosti skrývá bipolarita čili „dualismus“, jak to nazýval Duverger. Např. „dualismus aliancí“ v Holandsku mezi lety 1868 a 1925 byl fakticky pevnější a stálější než americký flexibilní bipartismus [viz Duverger 1950: 30, 1960: 33–34, 1968a: 33–34]. Podobně ve skandinávských zemích aliance pravice a centristických stran proti sociální demokracii vyúsťuje podle něho také v systém blízký skutečnému bipartismu.

Takový multipartismus, který aliance čili stálé koalice přibližují svým fungováním „skutečnému bipartismu“ (Duverger) neboli „bipartistickému mechanismu“, tj. funkčním vlastnostem dvoustranického systému (Sartori), lze nazvat

bipolárním. Bipartismus a multipartismus lze zkrátka nahradit jinou alternativou: bipolární versus multipolární stranické systémy. Duverger tak rozlišuje přinejmenším čtyři pluripartistické (tj. pluralitní) systémy [viz mj. Duverger (1966) 1968b: 371–372, (1960) 1968a: 33–38]:

- 1) „skutečný bipartismus“, tj. rigidní bipartismus britského typu s disciplinovanými stranami,
- 2) „pseudobipartismus“, tj. flexibilní bipartismus amerického typu s nedisciplinovanými stranami,
- 3) „zdánlivý multipartismus“ neboli rigidní bipolární⁵⁴ multipartismus, kde spolu soupeří dvě poměrně stálé a poměrně homogenní aliance nebo rigidní dominantní strana se stálou a poměrně homogenní aliancí,
- 4) „skutečný multipartismus“ neboli multipolární multipartismus s flexibilními stranami.

Skutečný bipartismus (britského typu) a zdánlivý multipartismus mají společné to, že jsou oba bipolární a rigidní, a Duverger je proto dává dohromady. Fungují podle něho velmi podobně. Obdobně pseudobipartismus spolu se „skutečným“ multipartismem tvoří podle Duvergera multipolární systémy. *Je do očí bijící, že pozdější proslulá Sartoriho typologie stranických systémů je v zásadě podobná: Sartori se obvykle snaží Duvergera konceptuálně přeformulovat, upřesnit, doplnit a systematizovat, ale mezi Duvergerem a Sartorim převažuje kontinuita nad diskontinuitou.*

Místo závěru

Pozorné čtení klasiků (a nejen těch jejich prací, které jsou v anglickém překladu) se může vyplatit. Ukazuje se pak, že Duvergerova koncepce není jen institucionalistická, jak se traduje, ale sociologickoinstitucionalistická, Duverger je dokonce jedním z hlavních předchůdců koncepce „cleavages“, kterou vypracoval Stein Rokkan za spolupráce Seymoura Martina Lipseta. Takzvané Duvergerovy zákony jsou tři, nikoliv dva, jak se velmi často uvádí v odborné literatuře, a Duverger uznává, že žádný z nich skutečným „sociologickým zákonem“ není, jeden z nich se mu však podle něho nejvíc „blíží“. Některé typy kvalitativních analýz, v nichž jde o nutné a/nebo postačující podmínky, mohou být při testování Duvergerových hypotéz vhodnější než statistické korelace. Od samého začátku však Duvergerovi – na rozdíl od většiny dnešních anglosaských politologů – nešlo při formulaci svých „zákonů“ hlavně o počet stran.

Volební zákony samozřejmě žádné strany samy netvoří, ale zato skutečně (spolu)vytvářejí stranické systémy, zejména pak bipartismus a obecněji bipolární stranické systémy, které fungují lépe než stranické systémy multipolární, v čemž

⁵⁴ Duverger to někdy označuje jako multipartismus s bipolarizací (multipartisme à bipolarisation) [viz Duverger 1988a: 141], ale to by mohlo mást toho, kdo si zvykl na Sartoriho význam slova „polarizace“.

se shoduje Duverger se Sartorim. Při zkoumání stranických systémů – v rozporu s názorem tradovaným v odborné literatuře – neustrnul Duverger na tradičním rozdělení na mono-, bi- a multipartismus, jak to o něm tvrdí téměř všichni specialisté,⁵⁵ ale vytvářel už od roku 1950 propracovanější typologii stranických systémů podobnou pozdější klasické Sartoriho typologii.

MIROSLAV NOVÁK je profesor politikologie. V letech 1990–2014 působil na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy (1990–2006 na plný úvazek). V letech 2006–2009 byl vedle toho rektorem vysoké školy CEVRO Institut, kde nadále přednáší na plný úvazek a zůstává tam garantem studijního programu politikologie a mezinárodní vztahy. Zabývá se mj. stranickými systémy a typy demokracie. Mezi jeho novějšími knižními publikacemi citujeme Úvod do studia politiky (Praha: SLON, 2011), kde je editorem a autorem úvodu a čtyř kapitol. Odborné statě publikoval např. v *Revue internationale de politique comparée* (Louvain-la-Neuve, Belgie), *Revue administrative* (Paříž), *Revue Thomiste* (Toulouse), *Est-Europa – Revue d'Études Politiques et Constitutionnelles* (Pau, Francie), *Transitions* (Brusel), *La Nouvelle Alternative* (Paříž), *Politikatudományi Szemle* (Budapešť), *Politologické revui*, *Politologickém časopisu*, *Sociologickém časopisu* / *Czech Sociological Review*, *Securitas imperii*, *Střední Evropě*, *Tigridově Svědectví* (Paříž) a v *Proměnách* (SVU New York). Je mj. členem vědeckého komitétu *Revue internationale de politique comparée* od roku 2004 a členem vědeckého komitétu *Est-Europa – Revue d'Études Politiques et Constitutionnelles Est-Européennes* od roku 2008.

Literatura

- Arendt, H. 1963. *On Revolution*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Arendtová, H. 2011. *O revoluci*. Praha: Oikymenh.
- Aristoteles. 1961. *První analytiky*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Benoit, K. 2006. „Duverger's Law and the Study of Electoral Systems“. *French Politics* 4 (1): 69–83, <http://dx.doi.org/10.1057/palgrave.fp.8200092>.
- Blondel, J. 1968. „Party Systems and Pattern of Government in Western Democracies.“ *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique* 1 (2): 183–203.
- Boudon, R. 2009. *La Rationalité*. Paris: Presses universitaires de France.
- Boudon, R. 2011. *Bída relativismu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Clark, W. R., M. J. Gilligan, M. Golder. 2006. „A Simple Multivariate Test for Asymmetric Hypotheses.“ *Political Analysis* 14 (3): 311–331, <http://dx.doi.org/10.1093/pan/mpj018>.
- Clark, W. R., M. Golder. 2006. „Rehabilitating Duverger's Theory: Testing the Mechanical and Strategic Modifying Effects of Electoral Laws.“ *Comparative Political Studies* [online] 39 (6): 679–708 [cit. 20. 09. 2014]. Dostupné z: <http://notecrom.com/content/files/375/file.pdf>.

⁵⁵ A pokud jde o stranické systémy svobodné soutěže, pak prý jen na bipartismus a multipartismus. Jen jeden příklad za mnohé: Mair [1997: 200, 202].

- Colomer, J. M. 2005. „It's Parties That Choose Electoral Systems (or, Duverger's Laws Upside Down).“ *Political Studies* 53 (1): 1–21, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9248.2005.00514.x>.
- Dolez, B., A. Laurent. 2010. „Les lois de Duverger au microscope: l'apport des expérimentations de laboratoire à l'étude des effets psychologiques des modes de scrutins.“ *Revue internationale de politique comparée* 17 (1): 111–130, monotématické číslo „Maurice Duverger“.
- Duverger, M. (ed.). 1950. *L'influence des systèmes électoraux sur la vie politique*. Paris: Armand Colin.
- Duverger, M. 1951. *Les partis politiques*. Paris: A. Colin.
- Duverger, M. 1959. *Méthodes de science politique*. Paris: Presses universitaires de France.
- Duverger, M. 1964. *Méthodes des sciences sociales*. 3. vyd. Paris: Presses universitaires de France.
- Duverger, M. 1960. „Sociologie des partis politiques.“ Pp. 22–45 in G. Gurvitch (ed.). *Traité de sociologie*, vol. II. Paris: Presses universitaires de France.
- Duverger, M. 1966. *Sociologie politique*. Paris: Presses universitaires de France.
- Duverger, M. 1968a. „Sociologie des partis politiques.“ Pp. 22–45 in G. Gurvitch (ed.). *Traité de sociologie*, vol. II. 3. vyd. Paris: Presses universitaires de France.
- Duverger, M. 1968b. *Sociologie politique*. 3. vyd. Paris: Presses universitaires de France.
- Duverger, M. 1981. *Les partis politiques*. 10. vyd. s jinou paginací. Paris: A. Colin.
- Duverger, M. 1986. „Duverger's Law: Forty Years Later.“ Pp. 69–84 in B. Grofman, A. Lijphart (eds.). *Electoral Laws and Political Consequences*. New York: Agathon Press.
- Duverger, M. 1988a. *Institutions politiques et droit constitutionnel*, vol. I. 17. vyd. Paris: Presses universitaires de France.
- Duverger, M. 1988b. *La nostalgie de l'impuissance*. Paris: Albin Michel.
- Eckstein, H., D. E. Apter (eds.). 1963. *Comparative Politics: A Reader*. New York: Free Press.
- Finer, S. E. 1954. „Duverger Revisited.“ *Political Studies* 2 (3): 271–275, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9248.1954.tb01096.x>.
- Grumm, J. C. 1958. „Theories of Electoral Systems.“ *Midwest Journal of Political Science* 2 (4): 357–376, <http://dx.doi.org/10.2307/2108721>.
- Hoffmann-Martinot, V. 2005. „A Short Biography of Maurice Duverger.“ *French Politics* 3 (4): 304–309, <http://dx.doi.org/10.1057/palgrave.fp.8200084>.
- Horowitz, D. 2002. „Constitutional Design: Proposals versus Processes.“ Pp. 15–36 in A. Reynolds (ed.). *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, <http://dx.doi.org/10.1093/0199246467.003.0002>.
- Horowitz, D. L. 2003. „Electoral Systems: A Primer for Decision Makers.“ *Journal of Democracy* 14 (4): 115–127, <http://dx.doi.org/10.1353/jod.2003.0078>.
- Chytilík, R. 2007. *Zkoumání volebních systémů: Systém prvního v cíli*. Rigorózní práce. Brno: katedra politologie, Fakulta sociálních studií Masarykovy University.
- Chytilík, R., J. Šedo, T. Lebeda, D. Čaloud. 2009. *Volební systémy*. Praha: Portál.
- Ignazi, P. 1992. „The Silent Counter-revolution. Hypotheses on the Emergence of Extreme Right-wing Parties in Europe.“ *European Journal of Political Research* 22 (1): 3–34, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-6765.1992.tb00303.x>.
- Kouba, K. 2011a. „Kvalitativní metody příčinného usuzování v politologii.“ Pp. 394–432 in M. Novák et al. *Úvod do studia politiky*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kouba, K. 2011b. „Kvalitativní srovnávací analýza (QCA) a konfigurativní metody v politologii.“ Pp. 468–507 in M. Novák et al. *Úvod do studia politiky*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kouba, K. 2014. „Počet stran“, nepublikovaný rukopis.

- Landner, A. 2013. „Le positionnement des partis politiques suisses en comparaison internationales.“ Pp. 172–197 in O. Mazzoleni, O. Meuwly (eds.). *Voisinage et conflits. Les partis politiques suisses en mouvement*. Genève: Slatkine.
- Lavau, G. 1953. *Partis politiques et réalités sociales*. Paris: Armand Colin.
- Lijphart, A. 2012. *Patterns of Democracy*. 2. vyd. New Haven: Yale University Press.
- Lipset, S. M., S. Rokkan. 1967. *Party Systems and Voters Alignments: Cross National Perspectives*. New York: Free Press.
- Mair, P. 1997. *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press.
- Mair, P. 2007. „Le changement des systèmes de partis.“ *Revue internationale de politique comparée* 14 (2): 243–261, <http://dx.doi.org/10.3917/ripc.142.0243>.
- Merton, R. K. 1968. *Social Theory and Social Structure*. 3. vyd. New York: The Free Press.
- Neto, O. A., G. W. Cox. 1997. „Electoral Institutions, Cleavage Structures, and the Number of Parties.“ *American Journal of Political Science* 41 (1): 149–174.
- Novák, M. 1996a. „Malá politologická úvaha o vládní stabilitě.“ *Parlamentní zpravodaj* 2 (7): 296–297.
- Novák, M. 1996b. „Volby do Poslanecké sněmovny, vládní nestabilita a perspektivy demokracie v České republice.“ *Sociologický časopis* 32 (4): 407–422.
- Novák, M. 1997. *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Novák, M. 2004. „Systém voleb do Sněmovny potřebuje změnu.“ *CEP – Newsletter Centra pro ekonomiku a politiku* [online] září/2004 [cit. 20. 09. 2014]. Dostupné z: <http://cepin.cz/docs/newsletter/2004-09.pdf>.
- Novák, M. 2006. „Je konsensuální demokracie pro Českou republiku fatalitou?“ Pp. 69–87 in B. Dančák, V. Hloušek (eds.). *Parlamentní volby 2006 a česká politika*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Novák, M. 2009. „O stranických a volebních systémech obecně i osobně.“ Pp. 153–176 in Pospíšil, I., E. Wagnerová (eds.). *Vladimír Klokočka Liber amicorum*. Praha: Linde.
- Novák, M. 2013a. „Je zapotřebí, abychom přešli k většinovým volbám do Poslanecké sněmovny?“ Pp. 119–136 in S. Balík a kol. *Většinový systém pro sněmovní volby? České zkušenosti a debaty*. Brno: CDK.
- Novák, M. 2013b. „Élection directe du Chef de l'État : tour d'horizon sur une question d'actualité.“ Pp. 177–195 in M. Novák, P. Claret (eds.). *L'élection du Chef de l'État. Perspectives de droit comparé et de politique comparée: la France et la République tchèque, monétématique blok v ročním čísle časopisu Est-Europa – Revue d'études politiques et constitutionnelles est-européennes*. Bayonne: l'Institut Universitaire Varenne.
- Novák, M. et al. 2011. *Úvod do studia politiky*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Novák, M., T. Lebeda a kol. 2004. *Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk.
- Ochraňa, F. 2010. *Metodologie vědy. Úvod do problému*. Praha: Karolinum.
- Ochraňa, F. 2013. *Metodologie sociálních věd*. Praha: Karolinum.
- Przeworski, A., H. Teune. 1970. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: John Wiley.
- Rae, D. W. 1971. *The Political Consequences of Electoral Laws*. 2. vyd. New Haven: Yale University Press.
- Riker, W. H. 1982. „The Two-Party System and Duverger's Law: An Essay on the History of Political Science.“ *American Political Science Review* 74 (4): 753–766, <http://dx.doi.org/10.2307/1962968>.
- Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Sartori, G. 1994. *Comparative Constitutional Engineering*. London: Macmillan.

- Sartori, G. 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) (2. vyd. 2011).
- Sartori, G. 2005. *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: CDK.
- Sayer, A. 1992. *Method in Social Science: A Realist Approach*. 2. vyd. London: Routledge.
- Seiler, D.-L. 2010. „Maurice Duverger et les partis politiques.“ *Revue internationale de politique comparée* 17 (1): 55–66, monotématické číslo „Maurice Duverger“.
- Shugart, M. S. 2005. „Comparative Electoral Systems Research: The Maturation of a Field and New Challenges Ahead.“ Pp. 25–55 in M. Gallagher, P. Mitchell (eds.). *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, <http://dx.doi.org/10.1093/0199257566.003.0002>.
- Taagepera, R., M. S. Shugart. 1989. *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral System*. New Haven: Yale University Press.
- Tendovat. *Slovník cizích slov* [online]. [cit. 20. 09. 2014]. Dostupné z: <http://www.infoz.cz/tendovat>.
- Tiercelin, C. 1993. *La Pensée-signé*. Nîmes: J. Chambon.
- Van Straeten, K., J.-F. Laslier, N. Sauger, A. Blais. 2010. *Sorting Out Mechanical and Psychological Effects in Candidate Elections: An Appraisal with Experimental Data* [online], [cit. 20. 09. 2014]. Dostupné z: <http://federation.ens.fr/ydepot/semin/texte1112/STR2012SOR.pdf>.
- Wen-Cheng, Wu. 2001. „Duverger's Hypothesis Revisited.“ *Soochow Journal of Political Science* [online] 12: 41–73 [cit. 20. 09. 2014]. Dostupné z: <http://www2.scu.edu.tw/politics/journal/doc/J12/02.pdf>.
- Wildawsky, A. B. 1959. „A Methodological Critique of Duverger's Political Parties.“ *Journal of Politics* 21 (2): 303–318, <http://dx.doi.org/10.2307/2127167>.